

Arkeologi i Östergötland

En etta med kokvrå

Bygga och bo i Valla – en tusenårig historia

Vävda tyger
en verklig
statussymbol

48

Trotjänarna
som fick Valla
att blomstra

18

Silvermynt
från långväga
äventyr

8

På grönbete
i Valla på
vikingatiden

30

2017

Arkeologi i Östergötland

Arkeologi i Östergötland ges ut av

Arkeologerna • Statens historiska museer

Roxengatan 7

582 73 Linköping

Tel 010 - 480 8000

e-post: info@arkeologerna.com

www.arkeologerna.com

Östergötlands museum

Box 232, 581 02 Linköping

Tel 013-23 03 00

e-post: info@ostergotlandsmuseum.se

www.ostergotlandsmuseum.se

Redaktörer:

Karin Lindeblad, Statens historiska museer

Katarina Sköld, Statens historiska museer

Grafisk form & original: Forma Viva, Linköping

Foto och illustration: Upphovsperson anges vid respektive bild.

Omslagsfoto: Karin Lindeblad,

Arkeologerna, SHMM

Tryck: Lenanders Grafiska AB, Kalmar 2017

© 2017 Arkeologerna • Statens historiska museer

och Östergötlands museum

Arkeologi i Östergötland 2017

har huvudsakligen finansierats

av Westman- Wernerska stiftelsen.

ISBN 978-91-7209-558-8 Statens historiska museer
ISBN 978-91-85908-83-7 Östergötlands museum

Arkeologerna

Statens historiska museer

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM

Innehåll

"Må gudarna bevara vårt hem"

Katarina Sköld

7

Hemvävd skönhet

Katarina Sköld

10

Ett människoben på villovägar

Katarina Sköld

14

Trotjänarna i Valla

Erika Räf

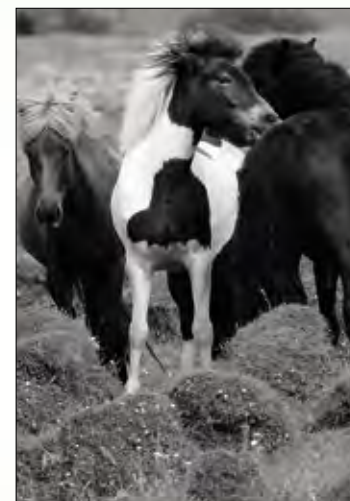
18

Pojken med järnyxan

Rikard Hedvall

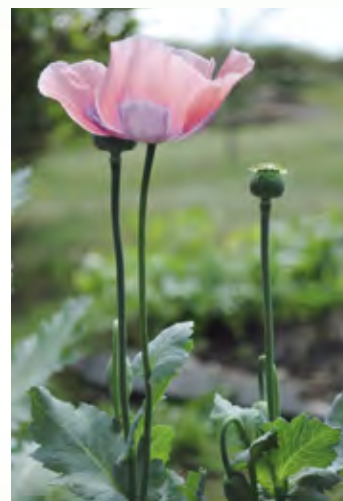
24

Vallas fyrbenta invånare

Erika Räf

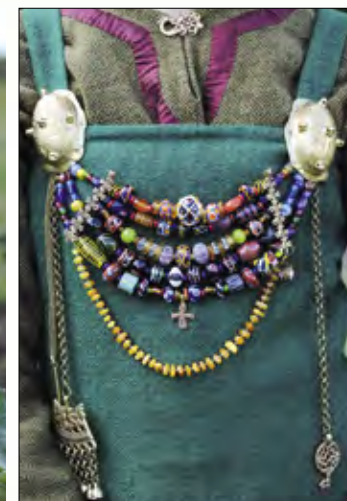
28

För den goda smakens skull

Karin Lindeblad

34

Dressed for success!

Erika Räf

53

Livet bortom döden

Katarina Sköld

22

Gröna fingrar fick Valla att växa

Karin Lindeblad

36

Lätt byte för virusattack

Erika Räf

33

Duka till fest

Karin Lindeblad

40

Vallas förvandling

Erika Räf

48

Tegarna i Valla – så kom de till

Karin Lindeblad

52

Kära läsare

Valla är ingen ny boplat. Där den nya stadsdelen i Linköping, Vallastaden, nu byggs har människor levt och verkat i över tusen år. Livsvillkoren, sätten att bygga och bo har förändrats sedan de första människorna flyttade hit men platsen är densamma.

De naturgivna förutsättningarna har varit samma som idag. Genom området rinner Smedstabäcken, höjderna med uppskjutande partier av berg i dagen är desamma, solen har gått upp och ned i samma vädersträck och vinden blåser, då som nu, oftast från väster. Hur har människor genom tiderna förhållit sig till dessa förutsättningar?

I dagens landskap finns fortfarande spår efter de generationer som levt här tidigare: järnålderns gravplatser och vägar är bevarade i Vallaskogen och 1800-tals byggnaderna på Valla gård finns kvar i det äldre byläget.

När den nya friidrottsarenan skulle byggas vid universitetet fick vi möjlighet att göra en arkeologisk undersökning. Dolt under åkermarken fanns rester efter en hel gård från senare delen av järnåldern, med alla dess byggnader, åkrar och trädgårdsodlingar. Genom århundraden av åkerbruk har spåren långsamt suddats ut.

I de följande texterna belyser vi hur människor under olika tider har utformat sina livsmiljöer i Valla. Vi kommer att ge inblickar i hur det var att bygga, bo och leva här för drygt tusen år sedan, under vikingatiden, och på 1800-talet när familjen Westman huserade på Valla gård. Våra utgångspunkter har varit de arkeologiska undersökningar som genomfördes här under våren och sommaren 2009, samt litteratur, kartor och foton från Westmans tid.

Tidskriften Arkeologi i Östergötland, som detta är det sjunde numret av, är ett samarbetsprojekt mellan Arkeologerna vid Statens historiska museer och Östergötlands museum.

Arbetet med text, foto, layout och tryckning av tidskriften, har varit möjligt tack vare generösa ekonomiska bidrag från Westman-Wernerska stiftelsen.

Karin Lindeblad
Arkeologerna, Linköping, SHMM

Katarina Sköld
Arkeologerna, Linköping, SHMM

Erika Räf
Östergötlands museum

Linköpings domkyrka

S:t Larskyrka

Vallaskogen

Vikingarna i Valla *en arkeologisk upptäcktsfärd*

Valla fritidsområde

Valla gård

Valla folkhögskola

Linköpings universitet

Vallastaden
– invigning
september 2017 →

Platsen för utgrävningarna

Ångströmshuset

Isovalen

Arkeologerna och maskinisterna som grävde i Valla, övre raden från vänster: Fredrik Samuelsson, Petter Nyberg, Linus Nilsson, Karin Lindeblad, Anders Petersson, Erika Räf. Nedre raden: Mats Petersson, Katarina Sköld, Hanna Larsson, Ingrid von Dühren.
Gruppbild: Maria Petersson Arkeologerna, SHMM.
Flygfoto: Rikard Hedvall Arkeologerna, SHMM.

*Eget bo är bäst,
Fast aldrig så litet,
Herre är envar i sitt hem;
Fast man två getter äger
Och har tågflåttat tak,
Är man dock ej tvungen att tigga.
Eget bo är bäst,
Fast aldrig så litet,
Herre är envar i sitt hem;
dens hjärta blöder,
som bedja skall
om mat till varje mål.*

Ur Havamal i Den poetiska Eddan,
översättning Björn Collinder 1957.

När man står på platsen där det vikingatida boningshuset låg, ungefär där det runda, silverglänsande Ångströms-huset står idag, slås man av att byggnaden har legat på den högsta punkten i det annars ganska flacka omgivande landskapet. Gårdens huvudbyggnad, långhuset, tronade på den svaga åsens krön och några hundra meter söderut ringlade Smedstabäcken förbi. Mellan gården och bäcken passerade vägen som gick vidare söderut. Genom analyser av vilka trädslag som använts som ved på gården, kan vi konstatera att det växte björk, asp, lönn, lind, ek och gran i gårdens närhet. Lövskogen dominerade och vi får tänka oss att den närmaste omgivningen var ett öppet beteslandskap med hamlade träd.

Gårdens centrum

Boningshuset var gårdens centrum, vilket markerades tydligt genom byggnadens placering. Det var byggt på ett traditionellt sätt med trästolpar som var nedgrävda i marken. Stolparna bar takets tyngd och gav huset stabilitet. Väggarna kan ha varit av flätade vidjor som varit tätade med tjocka

lager lera, så kallad lerklining. Ett annat alternativ är att det byggts av plankor. Det är svårt att veta säkert för väggarna fanns inte bevarade, vilket gör att vi fått jämföra med andra undersökta byggnader från perioden. Taket var täckt med vass. Det vet vi eftersom det fanns rester av förkolnat vass i jorden, i hålen där stolparna har stått. Golven har varit av jord, stampade med lera så de blev hårda och lätta att hålla rena från löst skräp.

Huset byggdes i närmast öst-västlig riktning. Under förhistorisk tid uppfördes de flesta hus i denna riktning, för att ta vara på solens värmande strålar på bästa sätt. När det togs ur bruk var det ett gammalt hus, ombyggt flera gånger under många generationer. Huset kom att stå där i över 500 år.

Byggnaden var stor, cirka 19 meter lång

och 8 meter bred och har alltså haft en boyta på cirka 152 m². Den har varit indelad i tre rum med ingången väster om husets mitt. Den västra och mittersta delen var bostad och matlagningsdel med en eldstad. Härden värmdes också upp huset och gav ljus åt de boende. Det fanns en upphängningsanordning för grytor och troligen fanns också ett gnistskydd. I taket ovanför fanns en öppning där dagsljuset släpptes in och röken från elden släpptes ut. Där fanns troligen också en spjällanordning från vilken man kunde välja hur stor öppningen i taket skulle vara. Eftersom det fanns en öppen eld inne i huset och ingen riktig skorsten, utan ett rökhål, måste det ha varit ganska rökigt inomhus.

Långhuset

I långhuset bodde gårdsfolket, kanske också djuren vissa tider av året. Nära huset hade man sin köksträdgård och sina åkrar som var små, välgödslade och inhägnade så att inte djuren kunde komma in och förstöra grödorna. Intill huset

"Må gudarna bevara vårt hem"

Vallakorna åt och sov i röken från vedbrasan mitt i salen

KATARINA SKÖLD

Plus i kanten

► Bilden:

1 Interiör kring det rekonstruerade husets härd i Hedeby, Danmark.
Foto: Wikimedia commons

► Läs mera:

Sköld, K. *En gård från yngre järnålder i Valla. Östergötland, Linköpings stad och kommun. Kv Intellektet. RAÄ 330.*
Riksantikvarieämbetet UV Rapport 2012:73.

Rapporten från utgrävningen går att ladda ner från Samla – Riksantikvarieämbetets öppna arkiv: <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/5345>

fanns också en visthusbod och en brunn. I anslutning till detta fanns ett område där maten lagades, ett slags sommarkök man använde vid särskilda tillfällen. Det fanns övertäckta gropar fyllda med heta stenar som fungerade som en slags ugn där det tillagades kött och fisk.

Intill köksområdet låg ett stort stenblock där man vid vissa tillfällen offrade till gudarna, en företeelse som har flera samtida paralleller. I en stor spricka i

stenblocket låg trasiga krukor från lång tid tillbaka och runt blocket låg ditlagda stenar som hettats upp och spruckit. Mellan några stenar låg det en ganska stor mängd säd. Säd var så dyrbart att den inte bara slängdes

på sophögen, dessutom var den förkolnad. En till synes felfri pilspets var inkilad mellan stenarna. Några vackra pärlor av glas fanns också här. Kanske hade de ingått i riterna som utfördes för att blidka gudarna, för att få välstånd på gården och för att alla skulle få vara friska?

Utöver långhuset och visthusboden undersökte vi lämningar efter ett par mindre byggnader, bland annat en liten västuga. Ett femtiotal meter söderut fanns ett område med två mindre och enklare bostadshus med tillhörande stenlagda gårdsplaner. Husen har varit cirka 30 och 37,5 m² stora, alltså betydligt mindre än långhuset på krönet. Ingångarna och gårdsplanerna vetter bort från gården. Mellan de båda områdena med bostadshus saknades arkeologiska lämningar och man får uppfattningen att det funnits någon sorts avgränsning som vi inte kan se idag. Gränsen mellan områdena kan ha utgjort någon typ av allmänning men kan även ha varit åtskild av exempelvis en häck eller en träridå. Vilka bodde här? Kanske var det gårdens trälar?

Var låg dasset?

I de större vikingatida gårdarna och i städerna fanns det särskilda avträdesbyggnader. De skriftliga källorna anger också detta och de beskrivs ofta som hus, byggda på stolpar med en trappa upp. Väl där fanns ett dass, liknande våra gamla dass, med ett hål ner till markplan där det bildades en gödselhög som fick skyfflas bort med jämna mellanrum. Ibland kunde det finnas flera hål. Ett sådant hus har vi inte hittat i Valla. Kanske bajsade man på gödselstacken? Från historisk tid vet vi att man "satt på stång", det vill säga en stång som var fastsatt i ladugårdsväggen ovanför gödselstacken. På en gård med mycket djur, som Valla, kanske det inte ansågs nödvändigt med ett särskilt dass. På vintern användes kanske en

potta som sedan tömdes på gödselstacken. Innehållet i gödselstacken i sin tur användes som jordförbättring och spreds ut på åkrarna och i kökslanden. Det kan vi se genom analyser av odlingsjorden där sammansättningen av fröer av olika örter, bär och andra ätbara växter finns, men även av spår av insekter som är vanliga i gödselstackar. Urinen däremot lär man ha sparat på eftersom man i viss mån använt urin till lädergarvning och färgning av exempelvis garn.

Plus i kanten

2

Arkeologer – forskare med kol14-analys i bakfickan

Vi arkeologer utgår ifrån fysiska ting när funktionen och dateringen av en forntida plats ska tolkas. Det vi får fram vid en utgrävning kan vara spår av byggnader, gravar och andra konstruktioner, liksom rester efter odlingar, slaktplatser och matlagingsplatser, för att bara nämna några av alla mänskliga lämningar som arkeologer ställs inför. Även föremål och fragment av föremål är viktiga pusselbitar vid tolkning av de fysiska lämningarna.

Förutom det vi kan se med blotta ögat vid en arkeologisk undersökning används en rad naturvetenskapliga metoder för att få svar på de frågor som ställs. ¹⁴C-dateringar (kol14) är den mest kända, men även olika analyser av föremål, trä och jord är viktiga.

Vid undersökningen i Valla har till exempel analyser av makrofossil liksom analyser av djurben

varit nödvändiga för att förstå gårdens ekonomi med odling och boskapsskötsel. Även vedartsanalyser är viktiga för att få en uppfattning om vilka träslag som använts i byggnader och som bränsle. Pollenanalyser kan ge svar om vilka växter och träd som växte i närområdet. Utifrån detta går det att dra slutsatser om hur det omgivande landskapet har sett ut och hur det har förändrats över tid.

Tusen år gamla fröer och sädeskorn?

En förutsättning för att fröer och sädeskorn ska bevaras till våra dagar är att de är förkolnade och därmed inte förmultnar eller gror av markfukten. Att just denna säd var förkolnad tolkar vi som ett slags brännoffer som utfördes i samband med ritualer som gjordes för att blika eller be sina gudar om något man verkligen ville eller behövde, till exempel en god skörd.

Bilderna:

1 Ett engelskt silvermynt från undersökningen i Valla, som visar att gårdens invånare hade ett kontaktnät som sträckte sig utanför Linköpingstrakten. Myntet har daterats till 1023–1029. Det präglades i Stamford av myntmästare Osward under kung Cnut (1016–1035).

Foto: Kennet Jonsson, Stockholms universitet.

2 Arkeologen Hanna Larsson undersöker jorden vid stenblocken. Här gjordes fynd av bland annat förkolnad säd, keramik och glaspärlor.

Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

1

ANNONS TIPPTOPP LYA MED TRENDIGT VASSTAK

En riktig pärla för den som söker en idyll på landet. Liten gård med ett charmigt insynsskyddat långhus med öppen planlösning, tre mindre ekonomibyggnader samt generösa betesmarker. Nära bostadshuset finns ytterligare två mindre bostadshus med ingångarna vända från långhuset. Här finns otroliga möjligheter - fantastisk potential. Genomgående i fräscht och välkött skick - varsamt renoverat och med handgrävd vattenbrunn. Ljuvligt och vackert läge inbäddat i skön natur. Välkomna!

BoFakta

Bostadstyp: gård
Sammanlagd boarea: 150 m² i boningshus, sammanlagt 350 m²
Tomtare: cirka 1 hektar gårdstomt
Antal rum: öppen planlösning, 1-3 rum
Byggnadstyp: långhus
Byggnadsår: 600-tal med omfattande renoveringar och tillbyggnader under 800- och 900-tal

Uppvärmning: ved
Grundläggning: stolpburet
Stomme: trä
Fasad: trä
Bjälklag: trä
Tak: vass

Övriga byggnader: hantverkshus och en till två ekonomibyggnader. Uthus med vedbod, visthusbod, förråd och vindsloft. Kan också användas som hantverkshus. Två mindre bostadshus med avskilt läge och egen ingång.

5

Plus i kanten

Allrum på tillbakagång under vikingatiden

Faktruta: Tidigare under förhistorien fanns i huvudsak alla funktioner under ett tak, i långhuset. Man sov, lagade mat, bakade, spann och vävde i samma hus som man hade sina djur. Under järnålderns sista del, vikingatiden, började flera mindre hus att uppföras på gårdarna och vissa sysslor flyttades ut till speciella hantverkshus såsom bakstuga, kokhus och västuga.

Bilderna:

3 Flygbild över gården (bakgrund).
Foto: Rikard Hedvall, Arkeologerna SHMM.

4

4 Så här kan bostadshuset i Valla och dess närmaste omgivning ha sett ut. Bilden föreställer ett rekonstruerat järnåldershus från Hedeby i Danmark.
Foto: Wikimedia Commons

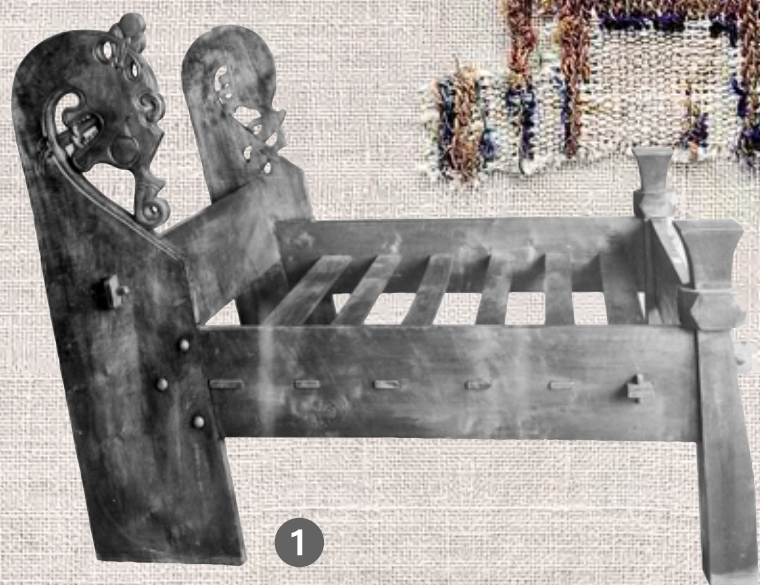
5 Planritning över gårdens byggnader, odlingar och inhägnader. De svarta prickarna illustrerar stolphälen som ingått i huskonstruktioner eller hägnader. De röda är härdar inne i husen.
Grafik: Henrik Pihl, Arkeologerna, SHMM.

Hemvävd skönhet

Lapad i skenet av eldstadens fladdrande lågor

Därför fick
väggbonaderna
inte hänga för högt

Bonader, eldstad och väggfasta bänkar populär inredning hos vikingabonden

AV KATARINA SKÖLD

V i vet förhållandevis lite om vikingatida inredning. Det finns väldigt få arkeologiska fynd av möbler, eftersom de var tillverkade i trä som är ett förgängligt material. De flesta fynden kommer från rikt utrustade gravar, där personer från de högsta samhällsskikten begravts. I dessa gravar finns konstfullt snidade sängar, stolar, pallar och små bord. Men det finns exempel på ordinära inredningsdetaljer. Hemma hos den vanlige bonden fanns den öppna eldstaden mitt i rummet, utmed väggarna fanns väggfasta, breda bänkar

som bäddades och blev till sovplatser på natten. Under dagen fick de tjäna som sittplatser och kanske avställningsplatser för knippade med de dagliga sysslorna i hushållet.

Vid måltiderna satt man vanligen med fatet eller skålen i knät. Kanske dukades ett långbord upp när det var dags för större festligheter som gästabud. Långbordet utgjordes då av en bred planka med lösa bockar som ben där man satt längs ena sidan, bredvid varandra, vilket underlättade serveringen. Långbordet kunde sedan lätt

stuvats undan när middagen och festligheterna var över.

Kvinnans domän

De väggfasta bänkarna och den centrala härden lämnade inte mycket plats för övriga lösa möbler, förutom trebenta pallar och enstaka småbord. Till förvaring fanns kistor och korgar. Ofta var kistorna låsbara så att gårdens dyrbara och värdefulla ägodelar kunde förvaras på ett säkert sätt. Kistor skyddade även mot skadedjur, som exempelvis råttor och möss, vilket gjorde

dem till värdefulla förvaringsplatser. Det var kvinnan som hade ansvar för hus och hem och därför hade hon också ansvar för nyckeln till huset och kistan, vilken bars på en ring som var fäst vid bältet. Förutom kistorna fanns olika verktyg, keramikkrur för förvaring och matlagning, träfat att äta på och tyger av olika slag. Man kan även tänka sig att det funnits hyllor och upphängningsanordningar i tak och på väggar.

Vävde till husbehov och utsmyckning

Innan det byggdes en separat vävstuga på gården stod vävstolen inne i huset, gärna nära husets hård eller möjligen nära dörren för ljusets skull. Vävstolarna var upprättstående. Här vävdes alla kläder men även konstfulla bonader. Med tanke på att den öppna eldstaden fanns mitt i rummet och att den enda ventilationen var ett rökhl ovanför, var det nog ganska rökigt och mörkt inne i huset. Av den anledningen sattes de färdiga väggbonaderna upp ganska lågt. Inte så lågt att de blev flottiga och inte så högt att de blev sotade av röken utan i ögonhöjd så de skulle synas.

Plus i kanten

De vikingatida vävarna från Överhogdal i Jämtland

Vid en renovering av Överhogdals kyrka i

Jämtland i början av 1900-talet hittades flera vävda väggbonader i en vedlår som stod i sakristian. Bonaderna daterades med hjälp av ¹⁴C metoden till vikingatidens slut. Figurerna på bonaderna, bland annat Odens häst Sleipner, är vävda av ullgarn och bottnen är av ofärgat lin. Ullen är färgad med växterna krapp som ger rött, vejde som ger blått och färgreseda som ger gult. Genom att blanda vejde och färgreseda framställdes grön färg. Lin gick inte färga vid den här tiden. Linfibrer har en helt annan uppbyggnad än ullfibrer och tar därför inte åt sig färg på samma sätt.

Veta mera:

Ordet möbel är ett låneord, ursprungligen från franskans meuble som i sig går tillbaka till latinets mobilis som betyder rörlig.

Fönster. Det var inte förrän på 1400-talet som glasfönster var vanligt förekommande både i städer och på landsbygden, men det var endast i de välbärgades kretsar.

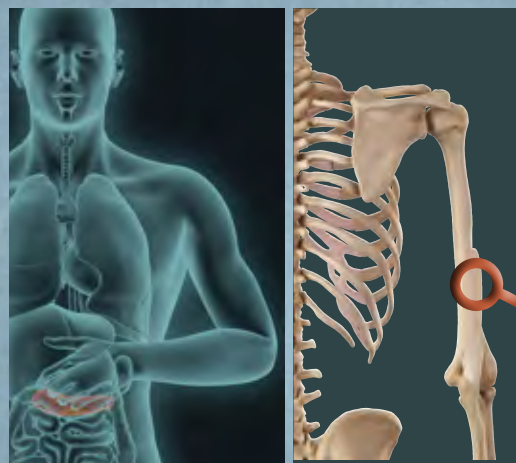
Bilderna:

1 Säng Osebergsskeppet. En drottningss vackert snidade säng som fanns i Osebergsskeppet – ett 22 meter långt vikingaskepp, som hittades i en gravhög i Norge. I skeppet fanns två kvinnor begravda. Skeppet och dess innehåll var mycket välbevarat och tillhör de rikaste norska fynden från vikingatid. Förutom sängen på bilden, innehöll graven en mängd träföremål som vävstolar, köksutrustning, gårds- och arbetsredskap, flera sängar, kistor, mängder av textilier, en praktfullt snidad vagn och fyra slädar.

2 Överhogdalbonaden.

Se även sidorna 10-11.

Foto: Jamtli/Jamtli's Fotosamlingar

1

Ett människoben på villovägar

Nergrävt vid husbygget för att skänka lycka åt de nyinflyttade?

AV KATARINA SKÖLD

Föreställningen om att vikingarna tillbad och dyrkade asagudar som Tor, Oden och Freja är troligen bara delvis sann, eftersom mycket om asatron är nedtecknat efter vikingatidens slut. Det var snarare seden eller sedvänjan, *sidr*, som var viktig och som varierade mellan olika platser, precis som traditioner gör idag. Samtidigt fanns företeelser som verkar ha förekommit över hela Skandinavien.

Det var alltså inte frågan om en textbaserad religion som vi tänker oss idag, med exempelvis Bibel, Torah eller Koran som utgångspunkt. Ordet *sidr*, det vill säga seder och bruk, visar hur integrerad religionen var i alla delar av det dagliga livet. Det innefattade fenomen som religion, tro, moral, sedvana, ritualer och traditioner.

Fylgor, vättar och maror

I vikingatidens samhälle genomsyrades allt av seder och bruk, födseln, döden, det vanliga, det ovanliga, fester och krig. Det myllrade av gudar och gudinnor och beroende på vad man ville ha hjälp med blotade människorna till olika gudomligheter. Men de var inte de enda man var tvungen att hålla sig väl med. Det fanns andra mytologiska "lägre" väsen som kunde hjälpa, eller för all del stjälpa i vardagslivet: fylgior, landvättar, alver, maror och troll.

Det var omsorgen för dessa väsen om stod bakom de ritualer, eller små offer, som vi arkeologer ibland hittar spår av i form av föremål, till synes på fel plats men i själva verket mycket medvetet placerade. Typen av föremål som lades ner kunde variera. Det

kunde exempelvis vara keramik, delar från olika djur, hela ormar, metallföremål, eggverktyg eller malstenar. Det finns till och med exempel där hela människor är begravda inne i huset, under golvet.

Fynd – ett överarmsben

Den första händelsen på platsen i Valla, som vi tolkar i rituella termer, är ett nergrävt överarmsben från en människa. Överarmsbenet har tillhört en muskulös man. Det hade placerats i en rund och djup grop ett tiotal meter väster om långhuset. Vi såg inte att det var ett människoben när det grävdes fram.

Det var först när osteologen (benexper-ten) analyserade benmaterialet efter undersökningen som detta konstaterades. Benet

2

3

Plus i kanten

Bilderna:

1 Ett överarmsben från en muskulös man. Benet påträffades i en grop som låg ett tiotal meter från boningshuset.
Foto: Maria Vretemark, Västergötlands museum.

2 Gropen med vävtyngder har just påträffats i den hårda och torra leran på undersökningsytan.
Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

3 Gropen med vävtyngder och bränd säd som den såg ut innan den grävdes ut. I gropen fanns rester efter ett trettiotal vävtyngder av bränd lera. De små svarta prickarna är förkolnade sädeskorn. Gropen fanns inne i en mindre byggnad som haft en funktion som vävstuga.
Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

skickades därefter på datering med hjälp av ¹⁴C-analys och daterades till mellan år 340-540. Det betyder att mannen dött någon gång mellan dessa årtal. Benet är därmed lite äldre eller samtida med att gården började uppföras. Vad gropen med överarmsbenet i sig representerar är svårt att avgöra, det rör sig inte om en regelrätt grav och inga andra ben från människa påträffades inom undersökningsområdet.

Ingen vanlig grav

Benet kommer därför knappast från en söndergrävd grav. Bevaringsgraden för ben har i övrigt varit ganska god, vilket tyder på att det här överarmsbenet har lagts i gropen av en annan anledning.

Det är lätt att tänka sig att benet är ned-

lagt i ett rituellt syfte där skelettdelen fått representera en del av helheten, en fullgod ersättning för en hel kropp. Troligen var det släktens anfader som togs med till den nya platsen, grävdes ner för att ge den nya gården med sina efterkommande släktingar lycka och välgång. Dels hävdades och gjordes anspråk på platsen för gården och dess invånare, dels skyddades gården av förfaderns ande.

Man kanske tänkte sig att den dödes själ fanns i närheten av platsen där i alla fall delar av kroppen vilade, vilket gjorde att den döde släktingen fortsatte ha en aktiv roll i gårdens liv.

Detta är grunden i teorin om kulturen av de döda - förfaderskulturen - som bygger på närheten mellan gravhögen och gården.

Men det fanns säkerligen också andra skäl som låg bakom. Om det inte fanns någon gravhög (vilket det inte gör vid Valla) och marken var ny för gårdens invånare var det

■ viktigt att hävda sin rätt till marken. I exempelvis Mälardalen finns ofta gravar på gårdar från den här tiden. Troligen var det gårdens grundare som låg begraven, det lagliga beviset för släktens rätt till gården och den tillhörande marken, den så kallade odalrätten. Gårdsinvånarna genomförde ritualer för en ny släktlinje och det gjordes i en situation där nya anspråk på mark måste bestyrkas på ett symboliskt sätt.

Byggnadsritualer i Valla

Att bygga ett nytt hus var en ovanlig händelse, som troligen fått en stor social betydelse som skapat en rad föreställningar hos människorna. Troligen ägde det bara rum någon gång under varje individs levnad. Att placera ut föremål i samband med att huset byggdes, var en säkerhetsåtgärd som var avgörande för det dagliga livet. Det utfördes i samband med en ritual och kan kallas husoffer. Det har troligen också förekommit ritualer under husets levnadscykel, till exempel vid ombyggnation och när huset övergavs. Under förhistorisk tid och medeltid var den primära avsikten att skydda hemmet och härden från allsköns ont. Ritualerna avgjorde allt från liv och död, skörd, hemmets trygghet, kärlek, hälsa, sjukdom och olyckor.

När långhuset i Valla byggdes om, under 800–900-talet, uppfördes samtidigt ett par mindre byggnader i söder. Gårdens invånare utförde ett flertal husoffer, främst i boningshuset men även i byggnaderna i söder. I långhuset var spåren efter husoffer

tydliga. I två stolphål, på respektive gavel längs den norra långsidan, fanns föremål nedstoppade i botten av extraordinärt djupt grävda stolphål. I det ena var ett dolkliknande skifferbryne nedstucket tillsammans med en hästtand och en svinbete och i det andra låg en hel skalle från ett ungsvin. I ett tredje stolphål fanns en kniv av järn nedstucken.

Nergrävt grishuvud

Grisen var vanlig på järnåldersgårdarna och ökade stort i betydelse under vikingatid och medeltid. Även dess betydelse i kulten är känt från den förkristna mytologin. Galten Särimner slaktades och kokades varje kväll för att ätas upp av krigarna i Valhall. Grisen är även förknippad med Freja och Frej. Att ett helt grishuvud har lagts ner kan anses som extra betydelsefullt och förknippat med skyddsmagiska föreställningar, man ville skydda huset från ont.

Även eggverktyg som knivar och det dolkliknande skifferbrynet tolkas i termer som husoffer. Det finns olika föreställningar i det etnologiska källmaterialet som visar att järnet ansågs förknippas med magiskt förebyggande krafter.

Det finns ett återkommande drag i dessa berättelser om hur det vassa stålet skulle placeras i huset. Eggverktygen ansågs också verkningsfulla mot åska och olika faror. Ofta har de placerats i husens takbärande stolphål, i anslutning till vägglinjer och lodrätt placerade, med spetsen ner i marken.

På samma vis har föremålen i stolphälen

i långhuset i Valla, placerats där innan stolparna rests. Troligen ville man skydda huset mot åska, brand och dess innevånare från illasinnade väsen med hjälp av magi.

Järnåldersmagi

I de nybyggda husen längst i söder fanns delar av vridkvarnar och vävtyngder i flera av stolphälen. Det finns exempel på att både malstenar och vävtyngder lagts ner i stolphål från många platser i Skandinavien men det kan vara svårt att skilja på rituell nedläggelse från en ren praktisk funktion, i det här fallet som skoningsstenar (stöd till stolpen). Malstensfynd har ofta tolkats som tackoffer då de har ett starkt symbolvärde, vilket kopplas ihop med kvinnlighet, fruktbarhet och reproduktion. De kan också ses som redskap som använts vid tillverkning

dra liknande texter är nedtecknade under medeltiden, flera hundra år efter att gården i Valla övergavs.

Kan man då verkligen använda sig av medeltida texter, främst från Island och Norge, i arbetet med att tolka en vikingatida gård i nuvarande Östergötland? Ett måhända allt för enkelt svar är nej – det är för långt ifrån varandra i tid och rum. De nordiska medeltida texterna kan dessutom vara skrivna för att passa in och rättfärdiggöra dåtidens medeltida samhällssystem.

Ett bra exempel är Sången om Rig, som i mytens form beskriver hur de olika klasserna – trälär, bönder och stormän – kom till. Den äldsta kända nedteckningen av dikten är från 1300-talet. I dikten är varje människas plats i livet en gudagiven ordning – sett ur överklassens perspektiv. Men är det 1300-talets eller vikingatidens idealsamhälle som beskrivs? Samtidigt har vi inga andra texter, som ligger närmare Valla i tid. De fornnordiska texterna får därför användas källkritiskt och med försiktighet.

av rituella måltider.

Naturligtvis behöver det ena inte utesluta det andra. Funktionen, det praktiska, har troligen gått hand i hand med magin i järnåldersmänniskornas föreställningsvärld. Att just delar av malstenar valts som skoning till stolpen kan alltså ha en dubbel innebörd, dels praktisk och dels som ett föremål kopplat till de riter som utfördes för att uppnå det man önskade för husets väl och ve.

Under golvet

Förutom dessa husoffer i stolphål som med största sannolikhet härrör från ett slags grundläggningsoffer, en skyddsmagi som ska föra lycka och välstånd till det hus som byggs, fanns en annan typ av rituell verksamhet kopplad till byggnader.

Inne i en liten vävstuga fanns en grop med ett anmärkningsvärt innehåll. I gropen fanns nämligen en hel uppsättning vävtyngder, över 30 stycken, som låg blandade med 20 liter förkolnade sädeskorn, skalkorn. Här fanns också en sliten tand från en ko eller en ox och några andra brända djurben. Dessutom fanns små fragment av lintråd i gropen.

Rituella handlingar?

Gropen har alltså grävts i den lilla vävstugan, vävtyngderna med solvgarn har lagts ner, tillsammans med säden och djurbenen. Kort därpå har huset brunnit, eller bränts ner. Den brända säden hade inte grott, vilket hade varit fallet om den lagts ner obränd för

exempelvis förvaring eller som emballage till de sköra vävtyngderna. Dessutom var andelen träkol i materialet alldeles för låg för att väven och säden skulle ha legat i en träbehållare.

Följaktligen måste huset brunnit ner mycket snart efter att innehållet lagts direkt i gropen eftersom säden annars snabbt skulle ha grott, ruttnat och blivit förstörd av markfukten.

Nedläggelsen av vävuppsättningen och spannmålen men även bränningsgraden på vävtyngderna samt nedbrännandet av huset, visar att det kan vara rituella handlingar. Det kan ha ansetts som ett kraftfullt sätt att exempelvis säkra social och ekonomisk reproduktion på gården. Den stora mängden rensad spannmål, som troligen var utsäde, tillsammans med en komplett vävuppsättning har krävt en stor arbetsinvestering i både sädd, skörd, tröskning och siktning, liksom kardning och spinnande av ullen och förberedning av linet.

Offergåvans omvandling

I studier om rituella nedläggelser av växtmaterial i hus har det noterats att samtliga växtfynd varit förkolnade. Detta kan naturligtvis bero på att det är just de fröerna som bevaras men det kan även ses som en del av ritualen där elden markerar offergåvans omvandling från profan till sakral egendom,

Plus i kanten

► Bilderna:

1 I samband med det första spadtaget togs till Valla Berså, i korsningen Malmslättsvägen-Videgatan, lade byggherren, Lindsténs tillsammans med andra inblandade i byggprojektet, ner olika föremål i en tidskapsel. Föremålen skulle representera tidstypiska föremål och andra föremål förknippade med platsen. Foto: Katarina Sköld, Arkeologerna, SHMM.

2 Ett skifferbryne och en del av en kniv. Båda var nerstuckna i två av husets stolphål. Foto: Peter Zetterlund, Arkeologerna, SHMM.

► Veta mera:

Gömma lyckoprylar – en sed som lever kvar

Seden att gömma symbolladdade föremål i hus lever kvar hos vissa än idag, exempelvis att lägga ett mynt på en otillgänglig plats i en väns nya bostad.

I smyg petar man ner myntet på en undanskymd plats, bakom en list, under en tröskel. En lyckönskan att den som bor där ska få ett gott liv, att det aldrig ska fattas pengar. Men idag kallar vi det för skrock.

Husoffer i vår egen tid

Husoffer idag. En liknande sed som påminner om forntidens husoffer hittar vi även i vår tid. En modern så kallad grundstenläggning där en prominent person, exempelvis en regeringschef eller en byggherre, murar in en speciellt utformad sten, en grundsten. I samband med detta läggs ofta även tidstypiska föremål, till exempel mynt, tidningar eller andra symboliska föremål – en slags tidskapsel i husgrunden.

Plus i kanten

► Veta mera:

Järn och stål i den nyföddas vagga

Det finns etnologiska exempel på att järn och stål skulle skydda mot ont. De lades i barnets vagga och i den dödes kista, i det senare fallet för att den döde inte skulle gå igen. Barnet skulle skyddas från illasinnade väsen som till exempel troll, som inte tålde järn. Det motsatta gällde vid giftermål: stål och knivar och annat som kan sära och göra illa fick inte användas som fästmansgåvor.

► Läsa mera:

Ann-Britt Falk. 2008. *En grundläggande handling- byggnadsoffer och dagligt liv i medeltid. Vägar till Midgård.*

Carlie, A. 2004. *Fortida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien.* Stockholm.

Trotjänarna i Valla *tusen år mellan träldom och rösträtt*

AV ERIKA RÄF

*I Norget där brygger di och baker,
Hos Åbergs lagar di mat,
I Kvistum är di så late,
I Sanddalen sover di än,
Hos Wiljams är inte di vakne,
I Rytartorpet är di på fläng,
På Kullen där ränner di å frier,
I Jonsbo svarer di ja,
I Sleta där sliper di lier
Å pigera di får dra*

(Ramsa om torpen runt Walla,
ur Östgöta Correspondenten 1955)

Kring sekelskiftet 1900 vet vi, bland annat genom husförhörlängder, att det var en stor mängd människor som levde och arbetade på Valla gård. De var alla mer eller mindre beroende av kapten Henric Westman, som då ägde gården. Själva hushållet bestod, förutom Henric Westman som var ogift, av en hushållerska, tre pigor och två drängar. Dessutom fanns det en befallningsman, en trädgårdsmästare, en kusk och en mjölkarrendator.

Förutom dessa personer fanns det sex till sju statarfamiljer som både bodde och arbetade på gården. Valla gård hade också vid denna tid nio torp under sig, med en familj på varje gård: Vatergården, Leonardsberg, Kullen, Anderstorp, Lillstugan, Norge,

Nybygget, Kvistum och Sanddalen. Dessutom fanns det ett fattighus där det bodde fyra fattighjon.

En egen röst

Av alla dessa människor som var beroende av avkastningen från Valla gård i början på 1900-talet var det med största sannolikhet bara Henric Westman själv som hade rösträtt till dåtidens tvåkammarriksdag. I slutet av 1800-talet krävdes det en taxerad årsinkomst av lägst 800 riksdaler eller fast egenom med lägst 1 000 riksdalers taxeringsvärde eller ett jordbruksarrende av ett bestämt värde, för att få rösta. Dessutom var det bara män som hade rösträtt. Ett nytt valsysteem år 1909 gav rösträtt till en majori-

ritet av männen och år 1919 infördes allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Det innebar att riksdagsvalet år 1921 var det första där kvinnor fick rösta.

Herre och tjänare på vikingatiden

Exakt hur många som samtidigt har bott på gården i Valla under vikingatiden kan vi inte veta – men det bör ha rört sig om ett stort hushåll. Hierarkin på gården har varit tydlig.

Förutom husbondefolket bodde det tro- ligen andra människor på gården. Sannolikt fanns det ofria specialister som en smed och en beridare (hästränare); dessutom träl- ar, arbetsfolk som skötte jordbruket, det vill säga "lade gärdsgårdar, gödslade åkrar, sköt-

Plus i kanten

► Veta mera:

Statare och torpare

En statare var en gift lantarbetare som fick en stor del av sin lön (stat) i natura av en godsägare. Statare var vanliga på större gårdar i södra Sverige och hade i regel ett- åriga anställningskontrakt. Under den sista veckan i oktober, den så kallade slankveck- an, kunde statare flytta och söka anställ- ning vid andra gods. Det var vanligt att sta- tarfamiljer flyttade ofta, för att om möjligt hitta bättre villkor på andra ställen.

Många statare blev i praktiken livegna på de gårdar där de var anställda, eftersom de

inte kunde betala varorna i gårdens butik med kontanter. Statarnas hustrur fick ofta lönearbete på gården, vanligtvis som mjöl- kerskor. Statarsystemet utvecklades under mitten av 1700-talet och avskaffades år 1945.

Torpare arrenderade mindre jordbruk, så kallade torp. Arrendet kunde betalas både i form av dagsverken på gården eller med varor. Torparrenden skrevs oftast på lång tid, från 10 ända upp till 50 år. När dagsver- ken som betalningsform för arrenden för- bjöds år 1943 försvann torparinstitutionen.

Här är större delen av den manliga arbetsstyrkan på Valla gård uppställd framför vagnsskjulet. I fonden syns ladugården. I vänstra hörnet: Inspektör Emil Karlsson och hästarna Wally och Sally, kusken O. Gustafsson. Stående från vänster är arbetarna vid Valla: Gösta Sjödin, W. Rotman, Ernst Karlsson, Viktor Lind, Erik Karlsson, Karl Andersson, Gottfrid Karlsson med hustru Alma, Anders Karlsson, Oscar Andersson, Melker Pettersson,

furiren K.J. Sjödin (far till ovanstående Gösta), C.J. Pilström, Nils Karlsson. På oxvagnen sitter David Johansson, Johan Engberg och Karl Engberg. Den ena oxen heter Svarten. Bilden är tagen 1923 och finns i Östergötlands museums arkiv.

”Två fötter har jag. Bägge fryser.”

► te om grisar, vaktade getter, grävde torv” (citrat ur Sängen om Rig, Den poetiska Eddan)

Kvinnornas lott

De kvinnliga trälarna skötte malning, bakning och mjölkning och förmodligen all annan mejeriverksamhet. När kvinnorna inte skötte dessa sysslor höll de igång spinlandet av garn med en slända i ena änden och en ulltött i den andra. Dessutom har kvinnorna på gården sannolikt varit mycket upptagna med vävning och annan textiltillverkning.

På gården fanns självklart barn i olika åldrar. Kanske hade husbonden, förutom sin hustru ha haft ytterligare en kvinna boende på gården. Några av barnen kunde därför vara avkomma till husbondfolket

eller varit frillobarn. Andra var barn till trälarna eller husbondens barn med trälinnorna.

Säkert har det även bött äldreningar på gården, det vill säga de som hade haft turen att inte bara överleva barnaärens alla sjukdomar och faror, utan även sluppit undan infektioner, sårskador och värre epidemier som vuxna.

Egil Skallagrim's klagan

Det hårda fysiska arbetet under alla år hade säkert slitit hårt på den gamla kroppen. Så här klagar Egil Skallagrimsson om sin egen ålderdoms elände. Det isländska originalet innehåller en oöversättlig ordlek – ordet ekkjur kan betyda både fötter och hustru:

*Huvudet runkar,
jämt ramlar jag kull,
slak hänger var lem,
och hörseln är borta
...*

*Långsamt tycks mig
ensam ligga,
lastigamman karl
utan kung och värn.
Två fötter (ekkjur) har jag,
bägge fryser,
bägge två vill
värme ha.*

Citaten ur Egil Skallagrim's saga är ur Isländska sagor, översatta och utgivna av Hjalmar Alving 1938 och 1945, tryckt 1990, bokförlaget Lettura.

Plus i kanten

► Läs mera:

En väv av beroende

På en vikingatida gård som Valla har det förutom husbondsfolket och deras barn bött tjänstefolk. De senare bör ha varit trälarna, det vill säga ofria. Emellertid går det inte att rakt av jämföra vikingatidens trälarna med modernt slaveri som exempelvis det amerikanska under 1800-talet.

Begreppet träl kan tolkas som den som löper, springer med ärenden. Det handlade snarare om ett slags beroendeställning, ofrivillig eller inte, konstant eller tillfällig, mellan en överhetsperson och dennes tjänare. Det kunde gälla allt från halvfria bönder, tjänare, hantverkare, en ofri präst hos en storman eller en krigare som avlagt trohetslöfte till en kung. En träl längst ner på samhällsstegen var i regel född ofri. Men det förekom också att man överlämnade sig själv som gäldträl om man inte klarade att betala av en skuld.

Språkvetaren Stefan Brink gör i boken *Vikingarnas slavar* en grundlig genomgång av i princip alla tänkbara källor, som kan säga oss någonting om slavar under den nordiska vikingatiden och den tidiga medeltiden. Det visar sig att vikingatidens människor hade en hel rad termer för olika former och grader av ofrihet och beroende. Ofriheten kan också placeras in på en samhällsskala beroende av juridisk status respektive socialt anseende. Den ofrie bryten, som ansvarade för en större landägares gård, hade relativt högt socialt anseende, till skillnad mot den likaledes ofria trälarna som stod riktigt lågt på samhällsstegen. Ordet ambátt, verkar enbart ha använts för kvinnliga trälarna. Längre fram i tiden återfinns vi ordet i ämbetsman.

Jämfört med bryten placeras den kvinnliga deigjan något lägre ner på den sociala skalan, men hon har definitivt en starkare ställning än den vanliga trälarna. Begreppet deigja kommer från samma ordstam som ordet deg och betyder alltså ”den som bakar”. Ordet har också fått betydelsen ”mjölkerska”. Enligt de isländska sagorna och medeltida lagtexter var malning, bakning och mjölkning ett kvinnligt trälgöra.

► Läs mera:

Stefan Brink, *Vikingarnas slavar. Den nordiska trälldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid*. 2012.

► Bilden:

1 Att mala säden var trälkvinnornas uppgift. Arbetet var tungt och tidskrävande. När den hjuldrivna vattenkvarnen introducerades på medeltiden frigjordes kvinnlig arbetskraft. Handkvarnen på bilden är en av flera som hittades på utgrävningen i Valla.

Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

Livet bortom döden resan har just börjat

AV KATARINA SKÖLD

Självklart har människan i alla tider uppmärksammat stora händelser i livet. Händelser som påverkar livet på ett markant sätt. Vad vi vet om vikingatidens seder i samband med dessa är fragment, hämtade från olika typer av skriftliga källor, där vissa är nedtecknade först under medeltid. Utifrån dem kan vissa slutsatser dras. Vi som arkeologer kan inte se gudarna eller syftet med riten men vi kan se spår efter de handlingar som människorna utfört i samband med olika riter. Begravningar till exempel, finns det ofta

manifesta lämningar efter, som olika typer av gravkonstruktioner, gravgåvor och inte minst de benrester efter människorna som bevarats till vår tid, i själva gravarna.

Sättet hur nya skeden i livet har uppmärksamats varierar beroende på vilken tro och livsåskådning man haft just då. Under vikingatiden handlade det i stor grad om omvandlingar av människor och ting, om liv och död. Vardagen var fylld av "omvandlingar" där ritualer utfördes men de största i livet var från nyfödd till människa, från gift till ogift, och från levande

till död. Under vikingatiden var seden (sitr) viktig för att få ordning och kontroll på den obegripliga tillvaron och för att förklara världen.

Livets slut

När en människa dog följde en hel serie ritualer som kunde pågå under flera dagar. Det var en lika stor mytologisk mångfald som skillnader i begravningsriter men de olika ritualerna utfördes ofta vid platsen för graven. Oftast blev den döde begravd på gårdens gravfält, som oftast låg alldeles in-

till gården. I Valla finns inget gårdsgravfält bevarat, så vi vet inte exakt var dåtidens val-labor blev begravda. Det närmsta kända gravfältet från vikingatiden ligger cirka en kilometer bort, i Mjärdevi, det är möjligt att de begravdes där. En annan möjlighet är att Vallaborna var bland den skara av tidiga kristna som begravdes vid S:t Lars kyrka i Linköping.

Begravning – resan har just börjat

De flesta döda kremerades på den förkristna gravplatsen. Ibland lades de kremerade

Plus i kanten

Personnamn under 1000-talet i Linköpingstrakten

Idag är namn som Alice, Lilly, Oscar och Lucas de vanligaste namnen på nyfödda barn. Vilka namn var populära under vikingatiden? Ett sätt att få en liten inblick i detta är att undersöka vilka namn som finns på runstenarna från Linköpingsområdet.

Flera runstenar i trakten är resta av kvinnor och kvinnor nämns också i textslingorna. Några av namnen används mer eller mindre även idag exempelvis Astrid (på 15 plats bland nyfödda 2016) Helga och Estrid. Andra namn känns kanske mer främmande, såsom Sandö, som reste stenen som står i Valla, Olöv, Värn och Åsgård.

Det är betydligt fler män som har fått sina namn inristade på runstenarna. Även bland dem finns namn som används idag exempelvis

Sixten (plats 39 år 2016), Joar och Olav, men också bland dessa finns namn som är ovanliga idag: till exempel Halvdan, Toke, Röd, Gudtorn och Åsbjörn.

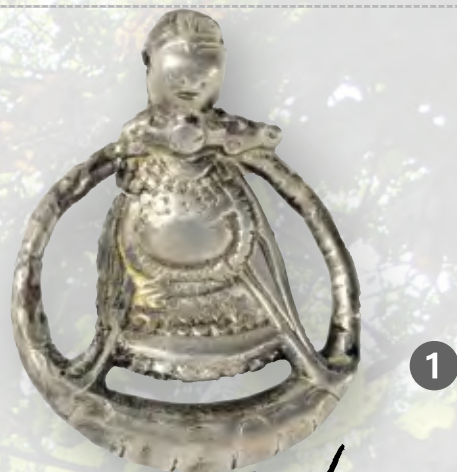
Bilden:

1 Bilden visar ett gravfält med typiska gravformer som dateras till yngre järnålder. De små kullarna på bilden är gravhögar som finns i Lagerlunda, mellan Malmslätt och Vikingstad.

Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

Läs mera:

Jennbert m fl (red). 2002. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual. Vägar till Midgård.*

1

I gravarna hade de döda fått med sig smycken som finger-ringar, pärlor av glas och karneol.

► benen i en urna av keramik, som sedan grävdes ner i jorden. Andra lades ner direkt i en liten grävd grop. Ibland ströddes benen ut, direkt på marken. De brända benen, med eller utan urna, samt själva bålplatsen täcktes sedan av en jordhög eller en stensättning. Begravningen uppfattades som en resa mellan denna värld och den andra, därför behövde den döde ha med sig föremål som den kunde tänkas ha användning av på färden.

I Mjärdevi hade de döda fått med sig smycken som finger-ringar, pärlor av glas och karneol och andra detaljer från kläddräkten, som exempelvis spännbucklor. I gravarna fanns även kedjor, nycklar, pilspetsar och knivar. Ofta fick även djur följa med på färden mot dödsriket, det vanligaste djuret var hund.

Dela en måltid med den döde

Var järnåldersmänniskorna än föreställde sig att man hamnade efter döden, ansågs den döde också finnas kvar i sin grav och behövde mat och dryck. Offren bestod i att de efterlevande åt en måltid tillsammans vid graven. Det är ofta vi arkeologer hittar skärvor av keramikårl både i och på gravar. Det finns exempel på att keramiken är av samma gods vilket betyder att den döde fått mat eller dryck med sig i graven varefter de anhöriga delat en måltid med den döde på graven. Vi vet också, från exempelvis Birka men även från andra platser, att man återvänt efter begravningen och utfört olika, för oss okända rituella handlingar med den dödes ben utanför graven.

1 **Hängsmycket av silver** föreställer en gravid kvinna, troligen gudinnan Freja. Hänget hittades vid utgrävningen av en grav vid Askå i Hagebyhöga socken, Östergötland. Det finns utställt på Historiska museet i Stockholm. Inventariennr: 16429.

Foto: Gabriel Hildebrand, Statens historiska museum.

Pojken med järnyxan

AV RIKARD HEDVALL

I landskapen runt Vättern och i Sörmland finns från ett antal kyrkogårdar spår efter några av de tidigast kristna människorna i vårt land. För Östergötlands del rör det sig om cirka 35 platser, en av dessa är S:t Lars i Linköping. Här, liksom på de andra kyrkogårdarna, finns det kristna gravmonument i kalksten, som har varit dekorerade i starka färger med kämpande drakar och ormar. Med runor berättas om vem som låtit tillverka gravmonumenten och vem de restes över. Texterna avslutas med en bön om att Gud ska hjälpa den avlidnes själ, vilket tillsammans med korsen visar att det rör sig om kristna personer.

Vid arkeologiska undersökningar vid S:t Lars kyrka mitt i Linköping, har det vid flera tillfällen påträffats tidiga gravar men också drygt ett tiotal delar av dessa gravmonument.

En barnkista tusen år gammal

Den nuvarande S:t Larskyrkan uppfördes vid sekelskiftet 1800, när den ersatte en stenkyrka som i sin tur var byggd under 1100-talets förra hälft. Tornet däremot är byggt år 1177. Den kyrka som bör ha funnits här på 1000-talet var sannolikt uppförd i trä, eftersom murning med sten och kalkbruk är belagt i Östergötland först från 1100-talets början.

Några av de drygt hundra gravar som har undersökts vid S:t Lars är något äldre än gravmonumenten. Tre av dessa undersöktes år 2016. På två meters djup avtecknade sig vaga konturer av tre träkistor. Den ena kistan, som var sammanspikad av furubrädor, var bara 1,6 meter lång. Skelettet i kistan var mycket fragmentariskt bevarat, men en osliten sexårstid som var bevarad talar för att det var ett barn i åldern 12-15 år. Tandens har daterats med ¹⁴C metoden till perioden 890-1020 e Kr, det vill säga till vikingatid. Även de två andra begravda personerna som undersöktes samtidigt daterades till samma tid, men de var då fullvuxna.

Yxa – en gåva till livet efter detta

I den korta barnkistan låg en liten yxa och ett bryne vid fotändan. Yxa är en enklare och mindre variant av en vikingatida så kallad skäggyxa. Storleken gör att den sannolikt använts som snickaryxa. Som kristen var det mycket ovanligt att bli begravd med föremål, till

En av Linköpings första kristna

2

skillnad från tidigare då gravgåvorna var en viktig del i livet efter detta. I en övergångsfas till kristendomen förekom det i enstaka fall att ett mynt stoppades med den döde i graven, som betalning för den sista färden. Andra föremål som i undantagsfall påträffas hos den döde kan vara en kam, ett bryne eller en kniv. Det här var föremål som hängde i ett bälte runt midjan och var snarare en del av den personliga utstyrseln än gravgåvor. Yxor förekommer i gravar under äldre tider, men då rör det sig om stridsyxor i vapengravar.

Tecken på barnarbete?

Det går inte att avgöra kön på ett barnskelett, men kanske det ändå känns troligast att det rör sig om en pojke. Vår uppfattning om barn och barnarbete idag skiljer sig i stort från många andra kulturer. Men även här var situationen annorlunda förr. Det är därför fullt möjligt att yxa var pojkens verktyg i hans arbete. Det är omöjligt för oss att veta varför han fick med sig yxa i graven, men en möjlig tolkning kan vara att han var med och byggde den första kyrkan på platsen och därför fick med sig sitt verktyg i graven.

Plus i kanten

► Läs mera:

Karlsson, E. 2013. *Gravar, gator och gårdar – arkeologi runt S:t Larskyrkan*. Arkeologisk förundersökning. Östergötlands museum rapport 2013:16.

Zachrisson, S. 2007. *Sankt Lars i Linköping - en tusenårig historia*, Östergötlands länsmuseum.

► Bilderna:

2 Yxa, som bara är 10 centimeter lång är tillverkad i järn.

3 **Ett av gravmonumenten** från S:t Lars kyrkogård. Gravmonumenten dateras till 1000-talet utifrån stilistiska grunder och några av stenarna från S:t Lars, är från århundradets förra hälft. De personer som omnämns på stenarna här, som Gerda, Thord och Sigrid, är några av de första kristna människorna i Linköping.

Foton: Rikard Hedvall, Arkeologerna, SHMM.

3

Yxans placering i kistan

Yxa, kil och bryne

Norr om sakristian
påträffades de tre kistorna

Kistan med yxan

Vallas fyrbenta invånare bra att ha när sommarsolen går i ide.

Djuren som höll Vallaborna ständigt sysselsatta

AV ERIKA RÄF

Under vikingatiden tillverkade man själv i stort sett allt som behövdes: verktyg och redskap, byggnadsmaterial och möbler till husen, vagnar och förrädskär, och inte minst mat och kläder. Husdjuren var mycket viktiga för överlevnaden. Bland resterna av den undersökta gårdens sopor fanns djurben, som har analyserats av en osteolog. Analysen visar att gården hade kor, får och getter, grisar, hästar, gäss, höns, katter och hundar.

Gården hade en väletablerad husdjurs-hållning, som framför allt var inriktad på köttproduktion. Ben från nötboskap var vanligast i materialet. Precis som andra vikingatida nötdjur var Vallas boskap mindre än idag, korna var bara 105-110 cm höga, oxarna var runt 112 cm höga i mankhöjd. Förutom att nötdjuret kunde tjäna som dragdjur hade de stor betydelse för köttförsörjningen på gården, korna gav dessutom mjölk och kalvar. Hudar och horn var andra produkter nötdjuret gav. Överskottet kunde bytas till andra varor som behövdes.

Grisar – tecken på vällevnad

Jämfört med andra undersökta gårdar från järnåldern var andelen svin relativt hög. Att föda upp grisar för köttproduktion kräver tillgång till naturliga lövskogsområden. Har man inte det krävs god tillgång till köksavfall eller spillprodukter från spannmålsodling. Den höga andelen gris kan därför ses som ett tecken på att invånarna i Valla haft det ganska gott ställt.

Sammantaget pekar djurbeståndet på att gården bör ha haft god tillgång på betesmarker. Djuren var värdefulla och de tilläts inte gå hur som helst. Eftersom nötkreatur dricker cirka 40 liter vatten per dygn, var det enklast att ha dem ute året runt, med övervakning. Kor och arbetsdjur hölls säkra närmast gården av praktiska orsaker, medan tjurar och ungdjur fick gå längre bort under herdens vakande öga. Det krävdes mycket folk för att ta hand om djuren. Förutom att vakta dem ute på betet skulle djuren mjölkas och foder samlas in till vintern. Ofta fick barnen hjälpa till med dessa sysslor.

Specialtränade hästar

Under vikingatiden var hästen bärare, dragare och riddjur. Och vid särskilda tillfällen även ett djur som slaktades för köttets skull – både som mat och som offer till gudarna. Bland de påträffade föremålen på Valla fanns många hästutrustningsdetaljer, som hästskor, broddar och hästkosöm. Dessutom hittade vi en del av ett speciellt tränsbett, som kan tyda på att gårdens invånare har haft hästar för mer specialiserad ridning, än bara vanlig transport.

De rester av hästben och hästtänder som påträffades var inte många jämfört med lämningarna efter nötboskapen, bara cirka 5-6 procent av den totala mängden djurben är från hästar. Men de visade ändå flera saker, dels att man hade ätit hästkött eftersom det fanns spår av styckning på benen. Dels

verkade man i första hand ha slaktat relativt unga hästar eller gamla, uttjänta hästar, som kan ha haft ont i sina ben.

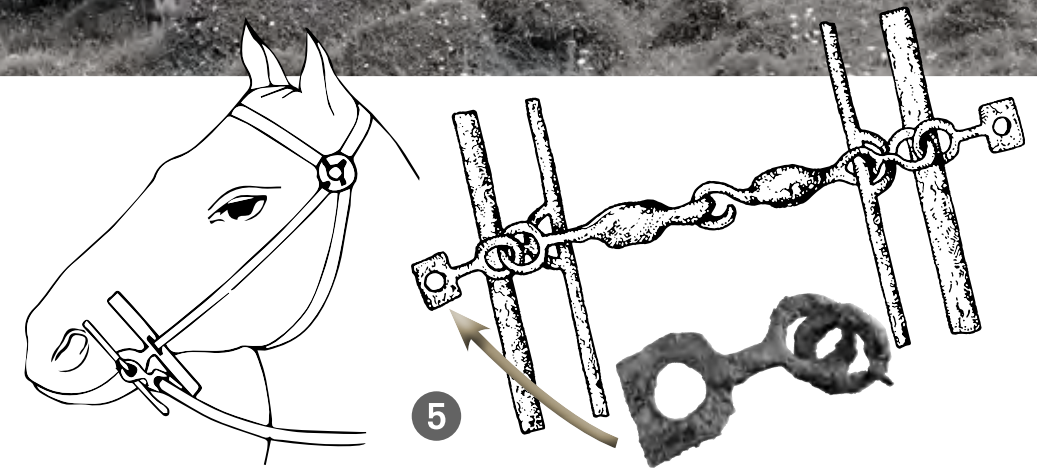
Härdiga hästar i ponnystorlek

Djurbenen visade också att hästarna på 900-talets Valla var ungefär lika stora som en större ponny är idag. De bör ha varit mycket härdiga och tåliga hästar, eftersom de troligen gick ute året om. Som utgångshästar kan de i värsta fall ha fått klara sig själva på skogsbete om de var tvungna. Bara när Vallahästarna skulle ridas in eller användas som riddjur och dragare fångades de in och hölls inom hank och stör.

Härdigheten och segheten hos de här hästarna måste ha varit åtråvärda egenskaper. Men om bonden ville ha en tålig och lättfödd häst som kunde klara nödår, krävde vikingatidens elit snabba och starka hästar av god härstamning. Odens åttafotade häst Sleipner är den mest ikoniska hästgestalten från vikingatiden, en symbol för snabbhet och styrka. "Vem går nu åstad att sadla ridhåsten, sela dragöken", frågar också kungadottern Gudrun i ett tidigmedeltida kväde. Man skiljde uppenbarligen på ädlare ridhästar och dragare.

Tränsbett av oväntat slag

Även i Valla kan det ha funnits hästar, som använts till mer specialiserad ridning. Tränsbett med ringar var det vanligaste bettet under vikingatiden, flera sådana har hittats i gravar – och det ser ut precis som

Plus i kanten

Läs mera:

Svart på vitt om oxar, hästar och får

Dagens svenska röda och vita boskap är

131-134 cm höga. Både oxar och hästar har funnits i Valla, både under vikingatid och långt senare, ända fram på 1930-talet. Oxarna användes framförallt till dragdjur och var mycket viktigare till detta än hästen. Anledningen är att hästar inte hade samma dragstyrka som oxar och på grund av detta användes oxar framför plog och harv. Oxarna kräver dessutom lägre kvalitet på fodret och blev alltså billigare i underhåll.

Fåren på gården gav framförallt den viktiga ull. Kött och mjölk från småboskapen räknades sannolikt som biprodukter.

Plus i kanten

- 1 Vallagårdens kor på skogsbete (sidorna 28-29). Foto: Östergötlands museums arkiv.
- 2 Islandshästar i lösdrift. Foto: Wikimedia commons.
- 3 Valla gård höll dragoxar in på 1930-talet, trots att de var helt urmodiga då. År 1933 fanns det fortfarande åtta oxpar kvar på gården. Bilden är från Valla gård i början av 1900-talet. Foto: Östergötlands museums arkiv.

- 4 Delar av en hästkäke. Ett exempel av de ben från häst som grävdes fram vid den arkeologiska undersökningen. Foto: Arkeologerna SHMM.
- 5 På bilden syns delen som suttit på ett tränsbett med dubbla parerstänger. Foto: Peter Zetterlund, Arkeologerna, SHMM. Tecknat rekonstruktionsförslag från Birka. Ur Forsåker 1986:116.

Gårdshunden eller gårdvaren, var en alltiallo – vakthund, sällskapshund och råttjägare.

► tränsbetten gör idag! Men i Valla fann vi en speciell typ av tränsbett med dubbla parerstänger. Det är ett ovanligt vikingatida fynd, och har tidigare bara återfunnits i rika gravar, till exempel i Birka. Det användes för att ha extra kontroll över hästen, till exempel vid snabba jakter eller vid strid. Det kan också ha varit ett sätt att uttrycka sin sociala status, det vill säga att den här sortens tränsbett ingick i ”uniformen”, om man hade en tränad häst (se figur 5, sidan 31).

Inhägnad för att träna hästar?

Det har funnits en särskild paddock för träning av specialiserade ridhästar på Valla. Intill verkstadsområdet låg en rund hägnad, som var cirka 18 meter i diameter. Den avgränsades av stolpar med ett avstånd på ungefär tre till fyra meter mellan varandra. Möjligen har det funnits stölar eller käppar mellan stolparna. Hela konstruktionen påminner om ett sentida staket av slanor. Cirkeln innanför staketet hade en öppning åt söder och var för övrigt helt tom – inga andra konstruktioner kan ha stått inne i cirkeln. Visst kan man tänka sig andra användningsområden för inhägnaden – till exempel som djurfälla vid mjölkning, verkning av klövar och eller vid slakt. Men konstruktionen liknar de rundcoraller som finns idag för inridning och träning av ridhästar.

Mångsidig hund

Att hunden är människans bästa vän är ju ett vedertaget uttryck och den som själv har eller har haft hund håller garanterat med. Hundar har funnits i människans närhet ända sedan jägarstenåldern. På en gård som levde av djurhållning och odling kan hunden haft många användningsområden. Den

kan ha tjänstgjort som vakthund, vallhund, jakt-hund och gårdshund. Gårdshunden eller gårdvaren, var en alltiallo på gården och utförde arbetsuppgifter som vakthund, sällskapshund och höll gården fri från råttor. Det finns också exempel på att man haft hundar som hjälpte till att hålla vakt över boskapen och som kunde döda en anfallande varg om så blev nödvändigt!

Hundarna i Valla har varit mellan 30 och 41 cm höga. Under vikingatid varierade hundarnas storlekar. Det finns exempel på större hundar, som exempelvis vinthundar, men även spetsliknande hundar, varghundar och små knähundar. Den minsta hunden i Valla var cirka 30 cm hög. Den tjänade troligen som gårdshund och togs väl om-hand. Den hade nämligen en läkt fraktur på sitt vänstra framben.

Mytomspunnen hund bra att ha i efterlivet

Att man brytt sig om sina hundar och att de varit betydelsefulla visas inte minst i gravar från vikingatid. Ofta har den döde fått med sig djur i graven, och i de fallen är det speciellt hund och häst som utmärker sig. Vad detta betydde är för oss svårt att veta, men det kan ha ingått i begravningsriten och den vikingatida föreställningsvärlden att hunden skulle hjälpa den döde rätt i livet efter detta, och kanske även ha sällskap av sin hund.

Benmaterialet visar också att det har funnits katter på gården. Det är först under vikingatid som katter började bli ett vanligt husdjur i Sverige, och inte förrän i slutet av vikingatiden fanns det katter på var mans gård. Den äldsta kända katten levde på 100-talet i Västergötland. Den hade följt med en välbärgad man i graven, bland annat tillsammans med vinthundar.

arbetshästar. De ardennerhästar som användes kunde väga uppemot ett ton. Och det krävdes muskler för att orka dra de nya, tynga jordbruksredskapen över de allt större, utökade åkerarealerna på Östergötlands leriga slätter.

Men den fortsatta jordbruksrevolutionen, med traktorer och andra motordrivna redskap drabbade också ardennern. På 1930-talet ska antalet ardennerhästar i Sverige ha varit omkring en halv miljon – idag rör det sig om cirka 4500 hästar.

Istället har hästen som riddjur för sport och fritid helt tagit över. Nu beräknas det finnas över 360 000 hästar i Sverige, de allra flesta är ridhästar eller andra sporthästar. Och de mindre, mer tåliga hästraserna har delvis fått en renässans, som goda ridhästar för små och stora ryttare.

► Läs mera:

Sundkvist, A. 2001. *Hästarnas land. Aristokratisk hästhållning och ridkonst i Svealands yngre järnålder*, Opia.

Plus i kanten

Om folk och får på Valla

Tack vare Gustav Vasas alla brev till sina fogdar på kungsgårdarna vet vi att ett ordinarie får på 1500-talet (500 år senare än Valla) gav dryga kilot ull varje år. Statistiken från 1500-talet visar att det fanns ungefär ett får per person. Av varje kilo ull kan man räkna med att det blir cirka sex hekto garn. Ett par vadmalsbyxor väger ungefär sex – sju hekto. Det har gjorts beräkningar att en fjärdedel av befolkningen under 1500-talet fick ständigt spinna och väva för att klä de andra tre fjärdedelarna.

Hästen på Westmans tid och fram till idag

Många århundraden med hästavel och dessutom en omvälvande jordbruksrevolution skiljer vikingatidens lilla, tåliga utgångshäst från 1800-talets stora tunga ardenner. Den nya tidens moderna brukningstekniker, som totalt förändrade jordbruket, krävde urstarka

Lätt bytte för virusattack

Kort väg mellan snuva och plötslig död

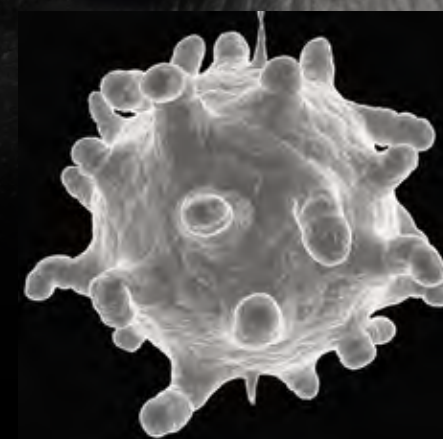
AV ERIKA RÅF

Under hela mänsklighetens historia har skador och infektioner, olika virus och en oräknelig rad med andra sjukdomar krävt de flesta människors liv. Utan modern sjukvård och kirurgi, liksom vaccinationer och antibiotika, kunde en förhållandevis enkel förkylning eller ett vanligt sår som blev infekterat leda till döden. Det dagliga hårda arbetet utsatte alla för risken för skador. Särskilt utsatta var de små barnen, liksom de födande kvinnorna. Att föda ett barn var riskfyllt.

De kritiska första åren

Livslängden under vikingatiden kan beräknas genom bedömningar av åldern på de döda från undersökta gravfält. En 20-åring på 900-talet, som överlevt barnåren kunde räkna med ytterligare ungefär 30-40 levnadsår. Egil Skallagrimsson, som beklagar sig i diktform över ålderdomens bekymmer, var uppenbarligen en av dem. Han blev över 90 år gammal!

Tusen år senare – år 1900 – var medel-

livslängden, inklusive barnadödligheten, 55 år för kvinnor och ca 50 år för män. Men från och med början av 1900-talet sker en tydlig och stadig ökning av medellivslängden. Man hade fått bättre och bättre kunskaper om sjukdomars orsaker och därmed också deras behandling. Möjligheten till vård blev också allt bättre, bland annat

ökade antalet barnmorskor och provinsialläkare (dåtidens distriktsläkare) betydligt liksom deras kunskaper. Även om tuberkulosen fortfarande var en farsot hade smittkoppsvaccinationen varit framgångsrik och drastiskt minskat. Medellivslängden minskade dock tillfälligt omkring år 1918, på grund av spanska sjukan, då denna farsot framförallt drabbade tonåringar och unga vuxna. Nästan hundra år senare, år 2014 var medellivslängden 84 år för kvinnor och drygt 80 år för män.

Kroppslängden stabil i 900 år

Vad gäller kroppslängd skilde det sig inte så särskilt mycket mellan vikingatidens män och kvinnor och de som levde i början av 1900-talet. Under vikingatiden låg männens genomsnittliga kroppslängd på ungefär 172 cm, kvinnorna var i snitt drygt 160 cm långa. Under 1900-talet har emellertid kroppslängden stadigt ökat; år 2013 var svenska mäns genomsnittliga kroppslängd på ca 181 cm och kvinnornas var ca 167 cm.

1

För den goda smakens skull

Läckergommarnas favoritväxter för tusen år sedan

AV KARIN LINDEBLAD

Det är en vanlig uppfattning att många av de kulturväxter som odlas idag, kom till våra breddgrader i samband med etableringen av klostren under medeltiden. Men de senaste årens arkeologiska och arkeobotaniska forskning visar att trädgårdskulturen i Skandinavien är betydligt äldre än så. Flera grönsaker, medicinalväxter och kryddväxter introducerades här redan ett par århundraden efter vår tideräknings början, i samband med romarnas expansion norrut.

Prunkande stadsmiljö

Även under vikingatiden började nya arter odlas i Skandinavien och intressant nog verkar det som att det var de tidiga städerna som var centrum för nya växtintroduktioner. I städer som Hedeby i Danmark, Staraja Ladoga i Ryssland och Birka i Sverige finns det en större variation i det arkeologiska växtmaterialet än från andra miljöer.

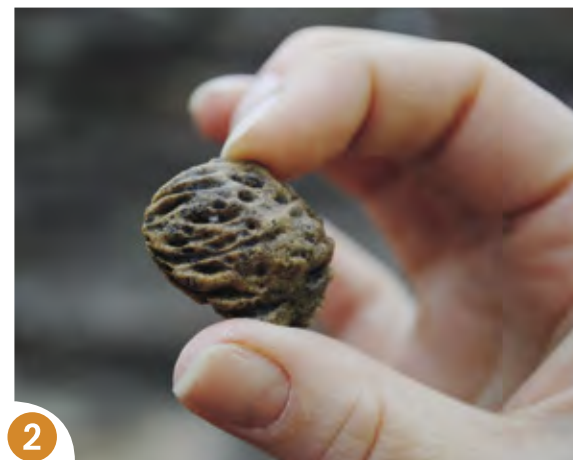
Sammantaget visar den senaste forskningen att det odlades grönsaker som bönor, ärtor, lök, morötter, palsternacka, kirs-kål, kvanne och selleri under vikingatiden. Bland odlade medicinalväxter märks bland annat bolmört, hjärtstilla och pestskräp. I de arkeologiska materialen finns även kryddväxter som koriander, salvia, opiumvallmo, kungsmynta, dill och persilja.

Växtfynden visar att ölen kryddades med både pors och humle. Det finns även fynd av mer exotiska växter, som troligen inte har odlats här utan importerats och använts i matlagning, exempelvis persika, vindruva och valnöt.

Väldoft och färgprakt

I vikingatida fynd finns även frukter såsom äpplen, krikon och körsbär, vilket visar att fruktträd planterades vid gårdarna. Ordet trädgård är gammalt, och har använts åtminstone sedan medeltiden. Med trädgård avsågs då en *gardher*, det vill säga ett inhägnat område, med träd. I äldre språkbruk hade varje enskild odling ett eget namn. I kålgården odlades *kåhl*, som i sin äldre betydelse avsåg allt grönt som gick att äta. I humlegården odlades humle och i kvannegården kvanne. Kvannegårdar nämns redan på 1100-talet i norska lagar.

Om de odlade växterna endast användes för matlagning och medicin eller också odlades för skönhets skull är svårt att uttala sig om, men det är självklart att dessa växter spred väldoft och färgprakt och dessutom bidrog med smakupplevelser för dem som odlade i trädgårdarna. Från senare skriftligt källmaterial vet vi att det var kvinnorna och barnen som skötte trädgårdsodlingarna, en arbetsuppdelning som sannolikt även gällde under vikingatiden.

2

3

Plus i kanten

Bilderna:

- 1 Opiumvallmo började odlas i Skandinavien redan under de första århundradena efter år 0, tillsammans med bland annat dill, persilja, palsternacka, morot, rova, trädgårdskrasse, vit och svart senap. De oljerika vallmofröna användes, precis som idag, som brödkrydda. Mjölksaften från opiumvallmons kapslar innehåller ett ämne som används bland annat i morfin och växtens latinska artnamn, *papaver somniferum* betyder sömnbärare.
- 2 Persika är en av de frukter som importerades torkade till Skandinavien redan under vikingatiden. Persikokärnan på bilden är ett yngre arkeologiskt fynd från kvarteret Eddan i Linköping.
- 3 På vikingatida gårdar växte äpplen, krikon och körsbär.

Foton: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

Läs mera:

I en avhandling från 2015 har Mikael Larsson studerat ett stort växtmaterial från järnåldern:

Larsson, M. 2015. *Agrarian plant economy at Uppåkra and the surrounding area. Archaeobotanical studies of an iron age regional center.* Acta Archaeologica Lundensia, Series in 40, No.33. Lund University.

Det finns också mer översiktliga texter som behandlar arkeobotaniska växtmaterial från Skandinavien:

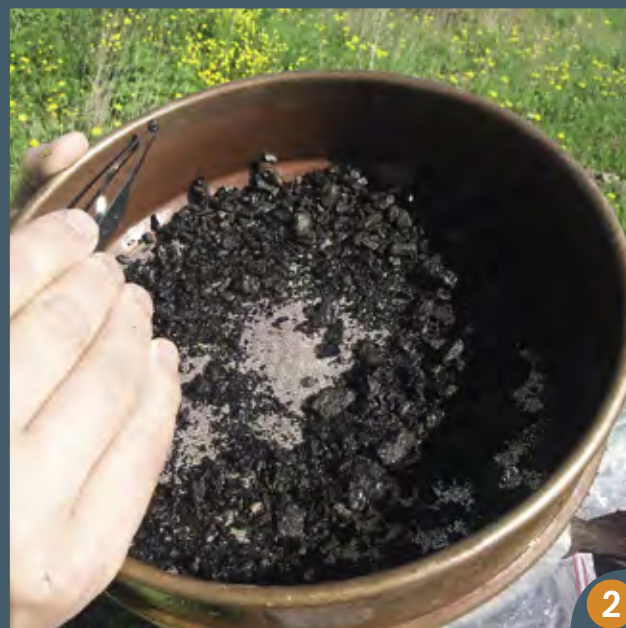
Rohde Sloth, P., Lund Hansen, U. Karg, S. 2012. Viking Age garden plants from southern Scandinavia – diversity, taphonomy and cultural aspects. *Danish Journal of Archaeology*.

Heimdahl, J. 2010. Barbariska trädgårdsmästare. Nya perspektiv på hortikulturen fram till 1200-talets slut. *Fornvännen* 105.

Gröna fingrar fick Valla att växa och frodas

1

2

3

4

5

6

Plus i kanten

Bilderna:

- 1 Blommande linfält utanför Skänninge.
Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.
- 2 Arkeobotaniker Jens Heimdahl undersöker jordprover i Valla. I just detta jordprov finns stora mängder av bränt spannmål.
- 3 4 Rönnbär och enbär var några av de frön som fanns i jordproverna.
Foton: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.
- 5 En stolt humleodlare i Vallas koloniområde år 2016. Foto: Anna Wallenius.
- 6 Fikastund i Valla koloniområde 1965.
Foto: Östgötens arkiv i Föreningsarkivet, Linköping.

Fem sädesslag, bärbuskar och hundratala fruktträd i dåtidens Valla

AV KARIN LINDEBLAD

På gården i Valla fanns tydliga spår efter odling, dels i form av bevarat växtmaterial men här fanns också spår efter själva växtplatserna. Strax norr om bostadshuset fanns lämningar efter en cirka 100 kvadratmeter stor odlad yta, som vi har tolkat som en köksträdgård.

Åkrar med flera sädesslag

I trädgårdsjorden fanns spår efter gödsling med hushållsavfall, vad vi idag skulle kalla för kompost. I odlingsjorden fanns även små föremål som troligen tappats där vid trädgårdsarbetet, bland annat synålur och ett vikingatida mynt. Odlingsmarken har varit inhägnad, för att hålla djuren borta.

På södra sidan om boningshuset fanns två större ytor med fossil odlingsjord, som vi på grund av storleken har tolkat som åkrar. Och det är framför allt sädeskorn från åkerbruket som vi har funnit i mate-

rialet: olika sädesslag som havre, skalkorn, råg och vete har växt på åkern men också lin. Även ärtor och oljedådra har odlats, sannolikt i köksträdgården. I övrigt fanns det tyvärr inga andra växtrester bevarade som kan berätta om vad som odlats i köksträdgården i Valla.

Liksom från flera andra vikingatida gårdar finns det arter i materialet som inte har odlats på gården, utan som har samlats in från det omgivande landskapet: hasselnötter, hallon, enbär, rönnbär, brudbröd och hjortron. Merparten av dessa har säkerligen växt i gårdens närhet men fyndet av hjortron känns lite mer förbryllande. Idag finns den närmaste förekomsten av hjortron knappt en mil söder om Valla, vid Skeda, men möjligen har det funnits på närmare håll tidigare innan de stora omvandlingarna av jordbrukslandskapet med bland annat utdikning av våtmarker på 1800-talet.

Trädgårdsodling på 1700- och 1800-talen

När den äldsta bevarade kartan över Valla by upprättades hade byn en och samma ägare, Lars Sparschuch, som byggde om den största gården och miljön kring den mer i herrgårdsstil. Mangårdsbyggnaden (A) byggdes om i två våningar och en ny ladugård uppfördes en bit bort (5). På kartan över Valla från år 1773 har lantmätaren ritat ut olika trädgårdsodlingar. Framför bostadshuset fanns en "nyligen anlagd trädgård med kvarter" (1). Trädgården innehöll inte mindre än 126 fruktträd. Dessutom planerades ytterligare en trädgård vid ladugården (6). Mellan dessa fanns en humlegård (4). Från landsvägen och fram till gården fanns en nyplanterad allé av lönn, lind, ask och rönn.

Över 200 fruktträd

När egendomen såldes år 1822 till handelsfirman Beckström och Westman, hade huvudbyggnaden och flyglarna tillsammans 19 rum. På gården hade det då också uppförts en särskild byggnad för trädgårdsmästaren. Mangårdsbyggnaden var omgiven av trädgårdar med minst 200 fruktträd. Det fanns också stora köksträdgårdsland, omgivna av vinbärs- och krusbärshäckar. Odlingarna hade också utökats med ett växthus, som innehöll en "vindruveplantage, som redan burit frukt". En park med flera hundra lövträd hade anlagts samt ett lusthus och fem stycken fiskdammar.

Plus i kanten

Veta mera:

Valla koloniområde

På byn Vallas tidigare betes- och skogsmark ligger idag ett koloniområde som anlades 1946, samma år som det beslutades att Gamla Linköping skulle bli ett friluftsmuseum.

Kolonirörelsen kom ursprungligen från Tyskland och introducerades i Sverige av socialdemokraten Anna Lindhagen, i syfte att förbättra villkoren för arbetarklassen. Det första koloniområdet i Linköping anlades i Lektorshagen år 1908. Koloniodlingen blev särskilt viktig under andra världskriget, när det var livsmedelsbrist i hela landet. Efter kriget avtog intresset för denna form av odling men de senaste decennierna har intresset återigen ökat.

Kvinnornas säd

Lin har odlats i Sverige åtminstone sedan bronsåldern. Den vackra blåblommande växtens stjälk har använts för textiltillverkning och fröerna för tillverkning av olja. Linet var förknippat med kvinnor och kallades "kvinnornas säd". Enligt äldre traditioner skulle linet alltid sås på en fredag (Frejas dag). Växten har långt fram i tiden ansetts ha magiska funktioner. Så sent som på 1800-talet fanns en sed att lägga linfrön i kistan vid begravningar, så att den döde inte skulle gå igen. Det finns även äldre uppgifter som berättar att linfrön ströddes runt husen för att skydda mot häxor och häxkonst.

Mot slutet av 1950-talet upphörde i stort sett den då mångtusenåriga traditionen att odla lin i Sverige. De senaste decennierna har odlingen återupptagits i begränsad skala, här och var kan man återigen se vajande fält i blått.

Läsa mera:

Arkeobotanikern Karin Viklund har skrivit artikeln "Linet i Sverige" i Svensk botanisk tidskrift nr 106, 2012.

Bilderna:

1 Utsnitt ur den äldsta bevarade kartan över Valla från 1773 med byggnader och olika trädgårdsodlingar (Utsnitt Lantmäteristyrelsens arkiv D90:1).

2 Flygbild över Valla gård från 1965. Foto: Östgötens arkiv i Föreningsarkivet, Linköping.

Duka till fest

När Vallaborna fick oväntat besök år 1000

AV KARIN LINDEBLAD

Den senaste forskningen visar att vikingarna inte var några köttfrossare utan åt en tämligen allsidig kost. De nya resultaten bygger bland annat på kemiska analyser av matskorpor på krukskärivor från arkeologiska undersökningar samt på analyser av uppgrävda skelettmaterial, där spåren av vad personen har ätit stannar kvar i kroppen.

Maten – en kulturell markör

Vad som stod på bordet berodde givetvis också på vem man var. Maten var, då som nu, en social och kulturell markör. Ett tidigt exempel på detta är från den isländska texten Rigstula, i den poetiska Eddan. Där berättas om guden Rig som besöker familjer i tre olika samhällsskikt där han bjuds på en måltid. Hos trälarna får han grovt bröd och soppa kokt på kalv. Bonden serverar honom kokt kött istället för

trälens soppa. Slutligen, hos hövdingen, bjuds Rig på en riktig festmåltid med fläskkött, stekta fåglar, vitt bröd bakat på vete och till detta dracks det vin.

Gästbud med linneduk

Gästfrihet var viktigt. Fester hölls i samband med bröllop och begravningar samt religiösa fester. I de skriftliga källorna kan vi läsa att i de högre klassernas gästbud dukades det med vit linneduk på bordet. Gästerna satt på långbänkar, som var placerade utmed väggarna i långhuset. Högsätet var en separat bänk för mannen i huset med fru, bror eller son. Även hedersgäster kunde få ett eget högsäte.

Innan maten serverades tvättade gästerna händerna och fick en handduk. Det var kvinnorna som skötte serveringen av dryckerna, som stod på särskilda bord. Maten serverades i huvudsak på trättall-

rikar och äts med skedar i trä eller horn och järnknivar. Gaffeln är ett långt senare påfund på våra breddgrader, den började användas först 500 år senare.

Dagvard och kvällsvard

Till vardags äts två huvudmål, dagvard och kvällsvard, med mindre mål däremellan. Maten tillagades i öppna eldstäder i långhuset, eller utomhus i direkt anslutning till husen. På större gårdar fanns även separata kokhus. Den vanligaste tillagningsmetoden var kokning, antingen i stora järnkittlar eller i keramikkrärl.

Vardagsmaten bestod av gröt, ost, skyr, rökt eller torkat kött och rovor. I djurbensmaterialen från vikingatiden kan vi se att tamdjuren dominerar, vilket också är fallet i Valla. I materialet härifrån dominerade nöten, men det fanns även ben från svin och får/get. Mängden ben från häst utgör den minsta andelen (5–6%) bland de stora tamdjur som har ätits. Sannolikt har den endast ätits vid speciella tillfällen. I djurbensmaterialet fanns även en mindre andel tamhöns och gås, samt ben från abborre och braxen.

Liksom på många andra vikingatida gårdar var kornet det vanligaste sädesslaget i Valla. Brödet jästes genom surdeg och bakades över öppen eld eller i ugnar.

Öl, mjöd och exklusivt vin

Redan på 300-talet före Kristus skriver greken Phytas att invånarna i Thule, som möjligen ska tolkas som Skandinavien, drack en dryck som var gjord på honung (mjöd) och en dryck som var tillverkad på korn (öl). Mjöd och öl verkar ha varit de vanligaste dryckerna under vikingatiden. Mjölksdracks sannolikt inte färsk, däremot sur mjölk eller vassla. Vatten dracks naturligtvis och möjligen också enbärdricka, björksavdricka och fläderdricka.

Ölet var sällskapsdrycken framför alla. Till vardags dracks en svagare och bittrare öl medan den sötare och starkare serverades vid festligare tillfällen. Genom de isländska sagorna vet vi att det ansågs som en dygd att inte bli alltför berusad, det var viktigt att behålla sitt "mannavett".

Plus i kanten

Bilderna:

- 1 Glasbägaren är från en grav i Lambohov. Den kan dateras till 400-talet. Foto: Göran Billeson.
- 2 Importerade dryckeskrärl i glas fanns inte i varje hem. Dryckeshornet på bilden är tillverkat i Kolnmrådet under 200-talet och hittat i en grav i Östra Varv, mellan Skänninge och Motala. Foto: Christer Åhlin, Statens historiska museum.
- 3 (nästa sida) Mikael Thun, Glada Galten, lagar och berättar om vikingatida mat på *Lionga ting* i Linköping 2016. Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

Läs mera:

I artikeln *Vikingarna inga köttfrossare* i tidskriften *Populär Arkeologi* från 2001, skriver Sven Isaksson om vikingarnas matkultur.

Korn var huvudingrediensen vid ölbryggning och korn är också det vanligaste sädesslaget från undersökta vikingatida miljöer. Drycken kryddades med den vildväxande växten pors och sannolikt även med bär och frukter. Även humlen, som har en antiseptiska egenskaper, börjar dyka upp i arkeobotaniska material från vikingatiden.

Förbehållet för högtider

Vin var en uppskattad, men exklusiv dryck. Vinet kom från sydligare breddgrader och det var säkerligen bara i vissa samhällsskikt, och vid särskilda tillfällen, som det bjöds på denna dryck. Att vin var en attraktiv vara, visar en uppgift om att när vikingarna belägrade Paris åren 864 och 866, fick parisarna betala en del av sin lösen i vin.

Recept på getlägg i kokgrop

Ingredienser:

- 1 getlägg med ben, cirka 2 kg
 - 1 dl lingon
 - 2 tsk enbär
 - 2 dl vatten
 - kornmjöl
- Blanda mjöl och vatten till en fast deg, knåda den väl. Linda in den i en handduk och låt den vila. Hacka enbären och blanda dem med lingonen. Baka ut degen till en pizzas storlek och lägg på hälften av bären. Lägg på resten av bären på köttet och linda in hela getläggen med degen.
- Gräv en grop där getläggen får plats, en halv meter djup. Fodra gropen med grästorven. Fyll gropen med ved och lägg knytnävsstora stenar på veden. Lägg ner getläggen när elden har falnat och täck med grästorv. Tillagningen tar cirka tre timmar, ta bort degen och servera!
- Fler recept på vikingatida mat finns i Daniel Serras och Hanna Tunbergs bok *An early meal. A viking age cookbook and culinary odyssey* från 2013.

1

2

Välkommen in i stugvärmen! Långkok på närodlade råvaror 3

Baktråg

Trefots gryta i järn

Järnkittel

1

*Mannen täljde ett trä till en vävbom;
skägget var putsat, pannan dold av luggen,
skjortan var trång – ett träskrin stod
på golvet.*

*Kvinnan satt där, snodde sin slända,
Bredde ut armarna, ordnade för väven;
buktig hätta och barmkläde bar hon,
duk om halsen, dvärgnål på skuldran.*

Ur Sången om Rig i Den poetiska Eddan,
översättning Björn Collinder 1957.

Dressed for success

Så vävdes statusplaggen

AV ERIKA RÄF

Textilhantverket på gården i Valla måste ha varit livsviktigt – inte minst för de kvinnor som utförde det. På ett vardagligt plan handlade det om att förse alla och envar på gården med kläder. Men textilier av olika slag var också mycket betydelsefulla gåvor i det nätverk av allianser som höll ihop det vikingatida samhället. I sig själva kunde textilierna även vara mäktiga symboler för makt och framgång. På ett symboliskt plan hörde textilproduktionen därför ihop med kvinnlig fruktsamhet och framgång, det vill säga i förlängningen släktens och gårdens välgång och välfärd.

På vikingatiden använde man en upp-

rättstående vävstol, där varpen hölls nere av vävtyngder, oftast gjorda av torkad lera. För det mesta finns inget kvar av vävstolarna – och ännu mindre av textilierna – på boplatserna efter tusen år. Men vävtyngderna har ibland bränts, av misstag eller avsiktligt. Precis som keramik kan de då bättre stå emot tidens tand.

Det märkligaste vävtyngdsfyndet låg i en grop inne i en vävstuga. Det rör sig om lämningarna efter ett offer, troligen utfört när gården övergavs för gott. (Läs mer om detta på sidan 17.)

Samma vävteknik som i jeans

Eva Andersson Strand, som är textilhistoriker på Köpenhamns Universitet, har

Plus i kanten

1 Vikingatida dräkt och smycken i nytappning på *Lionga ting* 2016. Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

2 Vid den arkeologiska undersökningen i Valla hade vi turen att hitta riktigt många vävtyngder. Dessutom fanns 24 synålar, en sländtrissa som man har använt vid spinning och en fingerborg av brons. Bilden visar ett urval av nålarna och fingerborgen. Foto: Peter Zetterlund, Arkeologerna, SHMM.

3 Upprättstående vävstol på den rekonstruerade gården i Hedeby, Danmark. Foto: Wikimedia Commons

4 Vävtyngder från undersökningen i Valla. Foto: Katarina Sköld, Arkeologerna, SHMM.

5 Under vikingatid påtade man vantar, mössor och sockor. Konsten att sticka kom till Skandinavien först långt senare, under 1500-talet. Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

Läs mera:

Andersson, E. 2003 *Tools for Textile production from Birka and Hedeby*. Birka Studies 8, Excavations in the Black Earth 1990-1995. Stockholm.

Bek-Pedersen, K. 2008. *Køn, krig og kommunikation – Sigurðr jarls ravnebanner*. I: Syvogtyvende tværfaglige Vikingesymposium. (Red. Roesdahl, E & Schjodt, J.P.). Aarhus Universitet 2008.

Tillhagen, C-H. 1986. *Vävskrock. Trö, sed och sägen kring spånad och vävning*. Stockholm.

2

3

4

5

► analyserat vävtyngderna. Hennes slutsats är att de kommer från samma vävstol, där lintrådsfragmentet sannolikt är rester av solvgarnet i uppsättningen. På denna vävstol har man kunnat väva olika kvaliteter tyg, även om uppsättningen är bäst lämpad för grovt, tätt tyg av tjockt ullgarn. Vävstolen har ändå kunnat användas till flera olika tygkvaliteter, som passat både till inner- och ytterplagg. Även om tyget som vävts på Valla-vävstolen liknar tygkvaliteter från andra vikingatida bondgårdar i Skandinavien, bör det ha varit ovanligt tätt. Vävtekniken var densamma som man väver jeansstyng i idag.

Utan metalldetektor skulle vi troligen inte ha hittat någon av de 24 synålarna. De återfanns i den gamla åkermarken och i avfallslager. De flesta av dem var trasiga på något sätt, spetsen eller ögat saknades eller så var de böjda. Förmodligen har de först hamnat i soporna, som så småningom spritts ut på åkrarna. Femton av nålarna konserverades; i genomsnitt var de runt 3 cm långa. De finaste och minsta nålarna hade små ögon vilket betyder att man måste ha sytt med mycket fin tråd, kanske broderier av något slag.

Tid och kvinnokraft

Det krävdes mycket tid och kvinnoarbete för att tillverka kläder och tyg av allehanda slag till gårdens invånare. Från historiska källor vet vi att det år 1760 tog åtta månader för jämtländska kvinnor att producera familjens kläder, jämfört med de fyra månader som männen behövde för att framställa järn. Det är rimligt att tänka sig ett liknande förhållande under vikingatiden.

Enbart att spinna ulltråd och lintråd var ett ständigt pågående arbete. Nutida experiment visar att spinnandet för de uppskattningsvis sex kilo ulltyger, som krävdes till en mansdräkt och en kvinnodräkt, kan ha tagit upp till 177 arbetsdagar. Detta baseras på en arbetstid på tolv timmar per dag, inklusive förberedande kamning av ullen. Det vill säga att en person fick arbeta ett halvår för att skaffa fram garn till kläder till två andra personer.

Dryga arbetsveckor

Andra experiment visar att man kan väva cirka 70x70 centimeter per dag, på en uppriktstående vävstol av den modell som vi hittat i Valla. Till detta gick det åt ungefär 1 680 meter ullgarn. En ungefärlig beräkning visar att det bör ha tagit omkring en månads vävning att producera tyg till två hela dräktuppsättningar. Om sex kilo ull gav cirka 42 000 meter garn (beroende på tjockleken på garnet) bör det ha tagit runt 25 dagar att väva tyg till två dräkter. Och

1

då är inte uppsättningar av vävarna medräknade.

Välgång för folk och få

Med tanke på den stora mängd arbete som krävdes för att framställa textilier, är det inte förvånande att vissa av tygerna i sig själva har varit ovärderliga föremål. Vi kan självklart bara spekulera i vad det kan ha rör sig om i Valla – kanske en väggbonad som följt med bostadshuset under århundradena, eller måhända ett täcke som alltid lagts på brudsängen. Att själva textilredskapen, den uppriktstående vävstolen med vävtyngder och varp, har varit viktiga är ställt utom allt tvivel.

Textilproduktionen var också intimt för-

knippad med kvinnlig fruktsamhet – även här i överförd betydelse, det vill säga gårdens välgång. Även spinnandet av tråden och vävningen var omgärdat av mycket skrock och ritualer i det gamla bondesamhället. Bland annat var nedklippningen av väven, vävfallet, en farlig syssla som måste utföras efter särskilda regler, annars kunde det gå illa. Att klippa ner väven kunde ju ses som en symbol för att klippa av livstråden.

En så arbetskrävande vara som textil har utan tvivel varit en mycket värdefull gåva – och på så sätt ett effektivt sätt att skaffa allierade. Kvinnorna på Valla har därför sannolikt producerat "överskottstextil" för utbyte: för avsalu eller som gåvor som an-

2

vänts i det sociala nätverket. Eva Andersson Strand utesluter inte heller att den tygkvalitet som producerades på vävstolen i Valla kan ha varit samma som användes till segeltyg, en mycket eftertraktad vara i den båtburna, vikingatida världen.

Huruvida Vallas kvinnor verkligen producerat segel är omöjligt att säga. Segelproduktionen kräver både en större organisation liksom specialkunskap, det vill säga knappast något som man ägnade sig åt på enskilda gårdar.

3

Plus i kanten

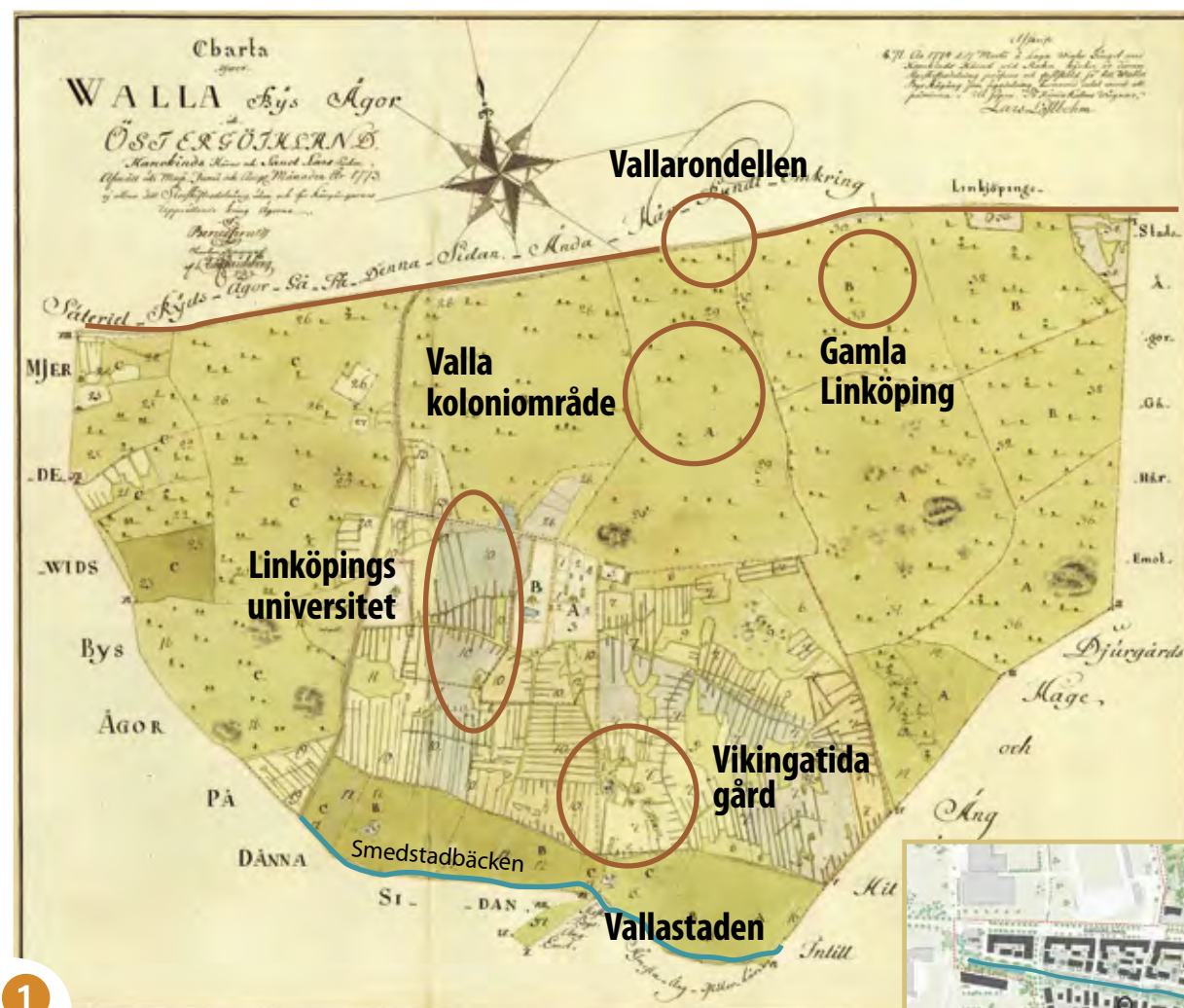
1 Exempel på olika sorters tygkvaliteter och rekonstruerade verktyg som använts i tillverkningsprocessen, en sax, ett vävsvärd, synålar, en slända och ett par ullkammar.

Foto: Eva Andersson, Köpenhamns universitet.

2 Marie Olsén, Johan Fällström och Olle Hörfors, Östergötlands museum klädda på vikingavis på familjedagen i Valla 2009. Besökarna fick prova på stridskonst och tidstypiska lekar.

3 Några av de vävtyngder som efter 1000 år återsåg dagens ljus år 2009.

Foton: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM.

1

Den äldsta kartan över Valla upprättades av lantmätaren Bengt Fineld inför storskiftet år 1773. Mycket har förändrats sedan dess. Det senaste tillskottet är stadsdelen Vallastaden med invigning hösten 2017. Utsnitt ur Lantmäteristyrelsens arkiv D90:1.

Illustration: OkDoki Arkitekter

Vallas förvandling

från vikingagård till visionär stadsdel

AV ERIKA RÄF

Ortnamnet Valla, som är ganska vanligt i Sverige, ska enligt ortnamnsforskarna betyda en jämn och slät, gräsbevuxen mark. Namnet har sitt ursprung i järnåldern, och ordet vall ingår ofta i namn på gamla tingsplatser, där bygdens människor har samlats för att skipa rättvisa.

Första gången vi – kanske – hör talas om Valla i de äldsta medeltida skrifterna, är i

ett brev daterat till den 17 januari 1251 i Wallum, utfärdat av kung Valdemar. Valdemar, Birger jarls äldsta son, kröntes endast elva år gammal till kung samma år i Linköpings domkyrka. I brevet fastställer kung Valdemar att hans företrädare Eriks änkedrottning, Katarina Sunesdotter, donerar jordegendomar, bland annat i Slaka till klostret i Gudhem. Brevets riktighet intygas av flera av rikets högsta världsiga och

religiösa ledare, däribland Birger jarl och ärkebiskop Jarler i Uppsala. Troligen var brevets undertecknare desamma som kungakröningens gäster.

Lämpligt för ett kröningsfölje

Äldre tiders forskare, däribland historieforskaren K.G. Westman, släkting till Vallas siste ägare kapten Henric Westman, menade att brevet till och med talade för att

2

3

4

5

Plus i kanten

2 Den nya mangårdsbyggnaden i nyantik stil blev färdig 1858. Byggnaden ritades av Jonas Jonsson, som bland annat också byggde Stora hotellet i Linköping och herrgårdarna i Harvestad och Norsholm. Idag ingår byggnaden i Valla folkhögskola.

Foto från 1920-talet ur ett fotoalbum som Henric Westman fick på sin 70-årsdag. Okänd fotograf. Östergötlands museums arkiv.

3 Henric Westmans sängkammare år 1903. Foto: Didrik von Essen, Östergötlands museums arkiv.

4 I Westmans kök år 1903. Kvinnorna stöper ljus och kärnar smör. Foto: Didrik von Essen, Östergötlands museums arkiv.

5 En vy som vi känner igen från idag. Till vänster en ladugårdslänga, och stallet syns rakt fram. Östergötlands museums arkiv.

1

det låg en kungsgård i Valla på 1200-talet. Det skulle med andra ord ha varit ett lämpligt logi för kröningsföljet – och samtidigt ett storstättligt förflutet till släkten Westmans präktiga 1800-talsgård!

Det går inte att helt säkert säga att Wallum verkligen är detsamma som "vårt" Valla. Det finns heller inga andra indicier för att det funnits en kungsgård här. Alldeles säkert är i alla fall att Valla finns omnämnt i dokument från 1300- och 1400-talen. Från den 3 juni 1439 finns till exempel ett dokument som berättar att en dam med det frapperande namnet Ragnilla Philpussadotter säljer mark i Valla till Linköpingsborgaren Olof Västgöte.

I början av 1500-talet bestod byn av tre gårdar: Västergården, Mellangården och Storgården och på 1600-talet övergick Valla från att vara kronohemman till skattehemman. Kronohemman var mark som tillhörde kronan, det vill säga staten, skattehemmen var enskild egendom. Därefter kom olika Linköpingsborgare att äga gårdarna, som under 1700-talet slogs samman till en.

I början av 1000-talet övergavs det vikingatida gårdsläget. Det mest troliga är att den nya gården flyttades 300 meter längre norrut, till den plats där Valla gård ligger idag och där byn har legat åtminstone sedan 1700-talet.

Sökbara historiska kartor

I Sverige finns ett stort, bevarat material med historiska kartor. Många av dessa är digitaliserade och sökbara på Lantmateriet

ets hemsida: <https://www.lantmateriet.se/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/>

När den äldsta bevarade kartan över Valla upprättades år 1773 ägdes byns tre gårdar av häradshövdingen "välädle Herr Lars Sparschuch", som var ättling till en kantor i Tyska kyrkan i Norrköping. Åkermarken låg i anslutning till gårdarna och den brukades i tvåsäte, det vill säga åkermarken låg i träda vart annat år. Utanför åkermarken fanns skog och ängsmark. En del av skogen finns kvar än idag – Vallaskogen. Den nya stadsdelen Vallastaden är byggd på byns ängsmark.

Familjen Westmans släktgård

På 1840-talet övergick Valla gård helt och hållet till Johan Gustav Westman. Därefter levde den Westmanska släkten här i tre generationer, från 1820-talet fram till 1933, då Johan Gustavs sonson Henric Westman donerade egendomen till Linköpings kommun.

Leonard Westman, Henrics far, moderniserade gården när han tog över den på 1850-talet. Flera byggnader finns kvar från den tiden, som Westmanska stallet, Vallastallet, logen, smedjan och spannmålmagasinet. Leonard Westman lät också uppföra en ny ståtlig mangårdsbyggnad i nyanstik stil.

Stallet, som uppfördes på 1860-talet, bestod ursprungligen av ett stall för vagnshästar samt ett vagnslider. Här intill låg också dagsverket, som var kontor och förråd för rättaren, gårdens förman. Hit kom statarna

varje morgon för att tilldelas dagens arbetsuppgifter. I slutet av 1800-talet byggdes de båda husen samman, och stallet fick ett torn. År 1875 uppfördes Vallastallet, som då fungerade som kostall.

Efter dragoxar – kaniner och getter

När Valla gårds inventarier auktionerades ut 1933 hade gården elva hästar, varav sex var grövre arbetshästar och två var smärre vagnshästar. Dessutom fanns det ett avelssto och två unghästar på gården. Nötkreaturen var 97 till antalet, varav 59 mjölkkor och två tjuvar. Gården hade också åtta par kraftiga dragoxar.

Idag är det Westmanska stallet fyllt av getter, kaniner och andra smådjur. I Vallastallet håller ett tjugotal ponnyer och ridhästar till, som tillhör Valla ponnyklubb.

Spannmålsskörden var basen i gårdens produktion och i spannmålsmagasinet förvarades gårdens avkastning. Magasinet var byggt i flera våningar och försett med flera gluggar för att ge bra luftväxling. Vålbyggda byggnader var nödvändiga för att skydda skörden mot skadedjur och tjuvar.

Precis som nästan alla andra gårdar hade Valla en egen smedja där smidesarbeten för husbehov utfördes. Inte minst krävdes det skor till de hårt arbetande hästarna och oxarna. Smedjan låg på behörigt avstånd från övrig bebyggelse för brandfarans skull.

Plus i kanten

2

3

Runstenen på Valla gård

Inom en radie på cirka en mil kring Linköping finns ett fyrtiotal stenar med runristningar. Många av dem står inte på den plats där de en gång restes. Ofta har de återanvänts som byggnadsmaterial i ladugårdar och i kyrkor, eller använts som brofundament. Detta gäller också för runstenen i Valla.

Runstensens ursprungliga placering är inte känd. Den omnämns första gången på 1600-talet och då var den inmurad i ett kyrkohärbärge vid S:t Lars kyrka, i centrala Linköping. Senare anteckningar visar att den har flyttats till Valla gård av hä-

radshövdingen Lars Sparschuch, som ägde gården under 1700-talets andra hälft. Då började den engelska parken bli högsta mode inom trädgårdsdesign och i dessa parkanläggningar var det bland annat modernt att ha en runsten. Detta kan vara en möjlig förklaring till att runstenen flyttades till gården.

Senare användes runstenen som fundament i en bro på gårdens ägor, för att slutligen grävas fram av kapten Henric Westman. År 1903 lagades stenen och restes upp på den står idag, i trädgården på Valla gård.

Lästips:

I boken Linköpings historia (red Salomon Kraft) från 1975, skriver runexperten Sven B F Jansson om traktens runstenar.

Bengt Cnattingius har skrivit om Vallas siste ägare *Henric Westman på Valla gård* i en skrift utgiven av Föreningen gamla Linköping 9, 1967.

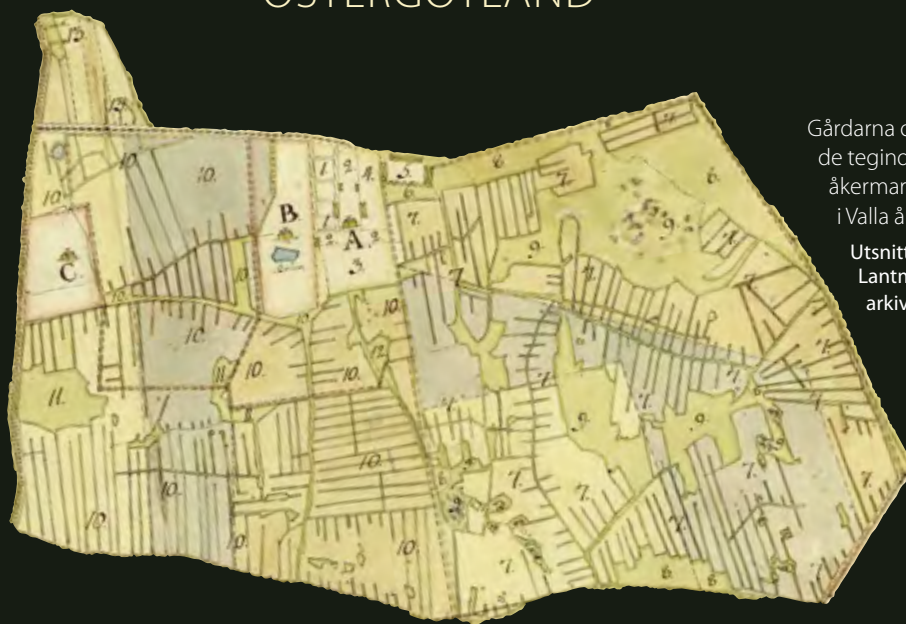
Bilderna:

1 Under slutet av 1800-talet var Linköping en liten stad, som i stort sett hade kvar sin medeltida utbredning mellan S:t Lars kyrka och Domkyrkan. Flera av de äldre byarna som syns på kartan, exempelvis Ryd, Mjärdevi och Valla, är idag istället namn på stadsdelar i Linköping. Utsnitt ur häradsekonomska kartan 1868-77 RAK J112-45-3.

2 3 Runstenen på Valla gård är från första halvan av 1000-talet. I slingan står det: "Sandö lät resa denna sten efter Faste, sin make, och efter sina två bröder Gudmund och Sigbjörn". Det var alltså en kvinna som lät uppföra stenen efter sin man och sina bröder. Möjligen har de dött på vikingatåg i England, något som nämns på flera runstenar i trakten. Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna, SHMM och Östergötlands museums arkiv.

ARKEOLOGI 2017

ÖSTERGÖTLAND

Gårdarna och
de tegindelade
åkermarkerna
i Valla år 1773.

Utsnitt ur
Lantmäteristyrelsens
arkiv D90:1.

Tegarna i Valla – så kom de till

Temat för det nya bostadsområdet i Vallastaden är Tegar, där arkitekterna har inspirerats av de medeltida byarnas karakteristiska åkermarker, med långsmala tegar. Den medeltida indelningen av åkermarken i tegar, solskiftet, byggde på en rättvisaspekt där varje gård i byn skulle ha en del i både den sämsta och den bästa åkermarken. Måttstocken för hur

stor andel varje gård i byn skulle ha i åkermarken var storleken på gårdens tomt i byn.

På den äldsta kartan över Valla by syns tydligt hur åkermarken tidigare var indelad i hundratals tegar. Under tre sommarmånader år 1773 arbetade lantmätaren Karl Fineld med att mäta upp och kartera byn med dess ägor. Syftet med kartan var att fungera som underlag inför storskiftet i

byn, när jordbruket skulle effektiviseras. De medeltida, långsmala tegarna skulle ersättas med mer lättbrukade, större sammanhängande åkrar. Storskiftet var ett första steg i effektiviseringen av jordbruket som senare följdes upp av enskifte och laga skifte på 1800-talet, förändringar som har lett fram till det jordbrukslandskap vi har idag.

Illustration: OkiDoki Arkitekter

Arkeologerna

Statens historiska museer

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM